

Ivan Janković*

PRILOZI ZA BIOGRAFIJU TOME ŽIVANOVIĆA¹

Apstrakt: Rad sadrži nove podatke o Tomi Živanoviću. Iako je on u Srbiji danas poznat kao naučnik svetskog glasa i žrtva komunističkog režima, o Živanoviću postoji i jedna usmena tradicija, koja ga pamti kao sebičnog, škrtog i svadljivog čoveka, moralno neispravnog i nespremnog da pomogne studentima. Rad kritički ispituje tu tradiciju i delimično je potvrđuje a delimično opovrgava. Živanović je patio od kompleksa inferiornosti, pa je u socijalnoj komunikaciji reagovao arogantno i agresivno. U mladosti je njegova socijalna integracija bila otežana, ali je kasnije ušao u najviše krugove jugoslovenskog društva, delom zahvaljujući supruzi. Njegovi rani radovi o tripartitnom sistemu krivičnog prava i sintetičkoj pravnoj filozofiji bili su dobro primljeni, a on sam je bio istaknut član međunarodnih udruženja za krivične nauke i učesnik svih značajnijih skupova iz te oblasti. Po dolasku komunista na vlast je penzionisan, ali je kao član Akademije nauka vodio istraživačke projekte i putovao u inostranstvo na studentske boravke i međunarodne kongrese. U teorijskom pogledu, u ovom periodu Živanović nije stvorio ništa novo. Naprotiv, postao je opsednut značajem sopstvenih ranijih doprinosa, koje je smatrao univerzalno primenljivim „otkrićima”. Ova opsednutost je poljuljala njegov smisao za stvarnost, pa je sebe dva puta kandidovao za Nobelovu nagradu. Ocena Živanovićevog doprinosa pravnoj teoriji koja preovlađuje u domaćoj literaturi je preterana, mada nema sumnje da je između dva svetska rata on spadao među dvadesetak najuglednijih teoretičara prava u svetu.

Ključne reči: Toma Živanović, krivično pravo, kriminologija, sintetička filozofija prava, triparticija, međunarodni kongresi, Međunarodno udruženje za krivično pravo, Nobelova nagrada

Jedva da u Srbiji ima pravnika koji nije čuo za Tomu Živanoviću, i to kao učenjaka svetskog glasa koji je „revolucionisao” krivično pravo (uvođenjem triparticije) i konstruisao složen sistem sintetičke filozofije prava.

* Advokat u penziji
e-mail: ijank@eunet.rs

1 Dugujem zahvalnost Aleksandru Molnaru, Tatjani Papić i Vladimiru Đeriću, koji su pročitali jednu raniju verziju ovoga rada i dali mi korisne primedbe i savete. Oni, naravno, ne snose nikakvu odgovornost za preostale greške, nezgrapnosti i neutemeljenosti. Zahvalan sam i anonimnim recenzentima, kao i anonimnoj osobi koja je lektorisala tekst, jer su uočili nekolike greške i omaške.

O njegovom naučnom radu pisano je mnogo, ali o njegovom životu i njegovoj ličnosti – kako privatnoj tako i javnoj – zna se mnogo manje. Danas prevladuje uverenje da je Živanović bio ispravan, skroman čovek, posvećen isključivo nauci, koji je poslednje decenije života proveo nepravedno zaboravljen i zapostavljen, kao žrtva komunističkog režima.²

Nasuprot ovome, postoji jedna usmena tradicija koja Tomu Živanovića pamti kao rđavog čoveka i lošeg profesora. Prema toj tradiciji, on je bio čovek bez prijatelja, sebičan, svadljiv i gramziv – optuživan je za neispravnosti u rukovanju novcem i neosetljivost na moralne prekore kolega i javnosti; kao profesor, nije bio od pomoći studentima i nije podržavao mlade naučnike koji bi ga jednog dana mogli naslediti. Zamerano mu je da je krivičnoppravnu katedru čuvao za sina kao svog naslednika, kao i da je sinu napisao doktorsku tezu.³ Pisani trag te tradicije se sreće u jednoj odbrani Živanovića od takvih optužbi: „Kao čovek Živanović je pogrešno smatran nekomunikativnim, malo raspoloženim, i čak malo sposobnim da oko sebe okupi na saradnju, ili da se sam uključi u saradnju”.⁴ Slično, mada znatno nijansiranije, o Živanoviću piše Radomir Lukić: „Nije bio komunikativan. Bio je zatvorene prirode. Mislim da je imao osećaj niže vrednosti, mucao je i na neki način se stideo, mada je bio žudan priznanja”. Lukić još kaže da je Živanović bio „slabo shvaćen, nekako izdvojen, niti je bio poznat niti dovoljno upoznat, jer je za to potrebno vreme”, a „kao pravnik i filozof prava bio [je] dugo neshvaćen i za života neprihvaćen, jer u Srba nema dovoljno smisla za filozofiju”.⁵

2 Prema jednom autoru, Živanoviću posle Drugog svetskog rata „nije ukazivana ona pažnja koju je zasluživao. Od strane pojedinaca i grupa učinjeno je sve što se moglo učiniti da bude potisnut i zaboravljen” (Vasiljević, T., 1973, *Ogroman doprinos Tome Živanovića nauci*, u: Nedeljković, D. (ur.), 1973a, *Spomenica posvećena preminulom akademiku Tomi Živanoviću*, Beograd, SANU, str. 27). Drugi autor upozorava na „nesrazmeru između stvarnog značaja i veličine naučnika [tj. Živanovića], s jedne, i formalnog izražavanja, isticanja i potvrđivanja te činjenice, s druge strane” (Vračar, S., 1982, *Ocena tri glavne filozofskopravne knjige Tome Živanovića*, *Zbornik za teoriju prava*, sv. 2, Beograd, SANU, str. 217).

3 Tako su o Živanoviću meni govorili, navodeći primere, dvojica njegovih studenata, koji su potom i sami bili nastavnici na Pravnom fakultetu: Dragaš Denković i Dragoslav Janković (ovaj drugi je moj otac). Denković je nešto slično govorio i Jeleni Miljković Matić, koja piše: „pokojni Dragaš Denković [...] sećao se Tome Živanovića kao čudaka, koji ni sa kim nije sarađivao niti se družio; koji kao predavač nije imao asistenta; koji je na predavanjima uvek mrmljao sebi u bradu, očigledno duboko nezainteresovan za pedagošku delatnost i razmatranje s drugima svojih ideja i znanja” (Miljković Matić, J., 2007, *Krivična etnologija: Epizoda iz istorije srpske nauke*, Beograd, Institut za političke studije, str. 51 n57).

4 Vasiljević, T., 1973, str. 26.

5 *Legende Beogradskog univerziteta. Radomir D. Lukić 1914–1999. Katalog izložbe*, 2007, Beograd, Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković”, str. 18. Što se tiče Živa-

Svrha ovog rada je da se ustanovi ima li i koliko istine u optužbama protiv Živanovića koje prenosi usmena tradicija, ali i da se sazna nešto više o njegovom privatnom životu, stavovima, delovanju u raznim institucijama i procesu naučnog rada.

Izvori podataka koje sam koristio obuhvataju: arhivsku građu, literaturu, novinske vesti i kazivanja onih koji su poznavali Tomu Živanovića. O Živanoviću sam neposredno slušao od D. Denkovića i D. Jankovića, kao i od njegovog sinovca Stevana Živanovića (sina Gradimirovog), koji se od detinjstva družio s Tominom ćerkom Hjotom, posećivao ih i, već kao student, razgovarao s Tomom. Nijedan od ove trojice nije više živ.

Svedočenja Živanovićeve ćerke Hjote i snahe Olge saznao sam iz druge ruke, od Radoslava Simića, sudije Osnovnog suda u Paraćinu, koga sam intervjuisao više puta u periodu od 2013. do 2015. godine i koji je nesumnjivo najzaslužniji za očuvanje građe o Živanoviću. Simić je Hjotu upoznao slučajno, na ulici, u Beogradu 1992. godine i potom ju je posećivao dva do tri puta mesečno sve do njene smrti (2000). Preko Hjote je upoznao i Olgu Živanović, tada udovicu Tominog sina Mihajla, i s njom razgovarao više puta. Svi navodi Hjotinih i Olginih iskaza u daljem tekstu zasnivaju se na Simićevom kazivanju, a Hjotinih još i na kazivanju njenog sestrića Mladena Komadinića.

Što se tiče Živanovićeve zaostavštine, stvari stoje ovako. Na Pravnom fakultetu i u Akademiji nauka nema nikakvih Živanovićevih hartija. Sve što je zaostalo posle njegove smrti sačuvala je Hjota u svom stanu u Francuskoj 35 u Beogradu. Radoslav Simić je bio stekao njeno poverenje i ona mu je za života predala jedan deo te zaostavštine – dokumente, fotografije, prepisku, rukopise, knjige, lične predmete i delove nameštaja. Zahvaljujući Simiću, ova zaostavština je sačuvana i danas se nalazi jednim delom u „Muzejskoj postavci Toma Živanović“ (ili „Spomen sobi“) u Osnovnom sudu, a drugim delom u Zavičajnom muzeju u Paraćinu.

Simiću je Hjota pokazivala „pun veliki orman“ Živanovićevih hartija. Ono što mu je dala i što je otišlo u Paraćin činilo je manji deo te zaostavštine. Sudbina preostalog dela je sledeća: Prema Hjotinom kazivanju, ona je jedan broj dokumenata dala na korišćenje Ljubiši Lazareviću, koji je pripremao članak o Živanoviću,⁶ ali joj oni nikad nisu vraćeni (za ovu Hjotinu tvrdnju nema drugih dokaza). Ostatak je spakovala u pet kartonskih kutija, od kojih je testamentom četiri zaveštala svom bratu od strica Stevanu, a jednu svom sestriću, Mladenu Komadiniću. Stevan Živanović je, po sopstvenoj

novičeve „nepoznatosti“ i „neprihvaćenosti“, Lukić ovde možda misli samo na poslednji period.

6 Članak je objavljen 1987. godine (Lazarević, Lj., 1987, Toma Živanović – život i delo, *Pravni život*, 2, str. 231–250).

tvrdnji, posle Hjotine smrti primio svoje četiri kutije, ali je ceo njihov sadržaj bacio, delom zato što ga je smatrao nepotrebnim a delom zato što je prethodno sa Hjotom bio u svađi. Komadinić je svoju kutiju sačuvao i 2014. godine je tu građu prvo ustupio meni na korišćenje, a potom poklonio Zavičajnom muzeju u Paraćinu, gde se sada nalazi zajedno sa građom koju je u Paraćin ranije doneo R. Simić.⁷ Kod Hjote se nalazila i Živanovićeva lična biblioteka („nekoliko hiljada knjiga”), koju je ona 1980-ih godina poklonila Biblioteci Pravnog fakulteta u Beogradu, gde se te knjige i danas nalaze.⁸

Živanovićeva biografija se može podeliti na tri dela, koja odgovaraju trima životnim dobima: mladosti, zrelosti i starosti. Prvi, do kraja Prvog svetskog rata, je vreme njegove velike naučne kreativnosti i akademskih priznanja, ali i otežane i nepotpune integracije u srpsko društvo, u kome mu je moralni integritet bio ozbiljno osporavan. U drugom periodu, između dva svetska rata, Živanović biva potpuno prihvaćen, kako akademski tako i socijalno, i visoko cenjen: on pripada elitnim krugovima jugoslovenskog društva; uživa potpun autoritet kako u međunarodnoj tako i u jugoslovenskoj naučnoj zajednici; na Pravnom fakultetu i Beogradskom univerzitetu zauzima visoke funkcije i ima znatnu moć. Treći deo Živanovićevog života, posle Drugog svetskog rata, vreme je opadanja: naučnog, društvenog i biološkog.

1. MLADOST (1884–1919)

Živanović je rođen 18. februara 1884. godine (po georgijanskom kalendaru) u Paraćinu od oca Stevana i majke Stanije r. Dimitrijević, kao najstarije od njihovih šestoro dece.⁹ Otac Stevan je bio abadžija, tj. krojač i prodavac narodnog odela, a majka Stanija domaćica. Prema porodičnoj tradiciji koju saopštava sâm Živanović, prezime potiče od njegovog pradede Živana Jovanovića, koji je u Paraćin došao oko 1830. godine iz sela Vrmdže (opština Sokobanja), vukući poreklo „iz familije Dulci”.¹⁰ Porodična slava im je Tomindan (Sv. apostol Toma).¹¹

7 Građa nije signirana.

8 Pajić, I., 2012, Naučnik Toma Živanović u srpskoj bibliografiji do 1944., u: *Susreti bibliografa u spomen na dr Georgija Mihailovića: zbornik radova sa naučnog sastanka održanog 12. novembra 2010. godine*, Indija, Narodna biblioteka „Dr. Đorđe Natošević”, str. 167–177.

9 Zapravo, pre Tome su njegovi roditelji imali sina Dušana (1882), ali je on umro u detinjstvu. Podatke iz matičnih knjiga rođenih i venčanih u Paraćinu dobio sam ljubaznošću Istorijskog arhiva Srednje Pomoravlje u Jagodini i njegovih arhivista, kojima zahvaljujem.

10 Pismo paroha sela Vrmdže Živanoviću od 14.10.1939. godine – Zavičajni muzej Paraćin (dalje: ZMP).

11 *Pravda*, 16.10.1933, 13 (rubrika „Svečari”).

Još dva Tomina brata su dobila univerzitetsko obrazovanje. Inženjer *Dimitrije-Mita* (r. 1886) je studirao u Nemačkoj i Francuskoj i bio ženjen Francuskinjom; posle Drugog svetskog rata živeli su u Beogradu. Pravnik *Gradimir* (1898–1954) je kao dete, posle povlačenja srpske vojske 1915. godine, iz Albanije prebačen u Francusku, gde je maturirao i započeo studije prava, koje je dovršio u Beogradu. Službovao je kao sudski pisar i sreski načelnik (u Sarajevu), a kao penzioner je živio u Beogradu, gde je i umro. Brat *Svetolik* (1890–1972) nije studirao nego je ceo život proživio kao bravar u Paraćinu, gde je držao bravarsko-linarsku radnju. O bratu *Žarku* (r. 1893) ne znamo ništa, osim da se 1919. godine nalazio u Glazgovu, u dobrom zdravlju.¹² A Tomina

sestra *Angelina-Anda* (r. posle 1898) je završila srednju školu, pa se udala za Aleksandra Simića, inženjera s kojim je živela u Beogradu i imala troje dece.

Toma Živanović je od detinjstva imao govornu manju. Prema kazivanju njegove ćerke, u pitanju je bila mucavost. Oni koji su kao studenti slušali njegova predavanja kažu da je „mrmljao sebi u bradu”, govorio „nerazgovetno” i tako tiho da su ga mogli čuti samo u prvim redovima.¹³ Univerzitetske vlasti su bile svesne ovog Živanovićevog nedostatka: prilikom jednog reizbora, na sednici univerzitetskog senata su iznete rezerve zbog njegove „nastavničke nedovoljnosti” (v. str. 91). Govorna mana je otežavala i Živanovićevu socijalnu komunikaciju: svi koji su ga znali opisuju ga kao nedruželjubivog čoveka s kojim je bilo teško voditi bilo kakav razgovor. Prema kazivanju njegove ćerke, on je na sopstvenoj slavi s gostima provodio samo pola sata, pa se povlačio u svoj kabinet.

Slika 1. Legenda: Toma Živanović s majkom Stanijom i sestrom Angelinom, oko 1902.

12 Dopisnica Tome Živanovića iz Pariza ocu u Paraćin od 09.07.1919. godine – ZMP.

13 Kazivanja D. Denkovića i D. Jankovića.

Živanović je celog života održavao veze s porodicom. Tokom Prvog svetskog rata, kada su sva trojica bili u inostranstvu, dopisivao se sa Gradimirom i Žarkom i o njima i njihovom zdravstvenom stanju izveštavao roditelje u Paraćinu.¹⁴ Između dva svetska rata, odlazio je u Paraćin da poseti rodbinu, a 1922. godine je zajedno s bratom Svetolikom kupio plac sa dućanom u kome je Svetolik potom držao svoju bravarsku radnju.¹⁵ Pored tog placa u Paraćinu je imao i od oca nasleđeno imanje, pa je posle Drugog svetskog rata tražio dozvolu da odatle doprema životne namirnice za potrebe sopstvenog domaćinstva u Beogradu.¹⁶

Slika 2. Legenda: S leva na desno, braća Svetolik, Dimitrije i Toma Živanović, Paraćin

Podaci o Živanovićevom školovanju i akademskoj karijeri su dobro poznati i često navođeni.¹⁷ Posle osnovne i srednje škole u Paraćinu, upi-

14 Dopisnice iz 1916. i 1919. godine – ZMP.

15 Fotografije sa izleta braće Živanović (Toma, Svetolik i Dimitrije) u okolini Paraćina; tapija na kupljeni plac od 20.01.1923. godine – ZMP.

16 Dopis Ministarstva trgovine i snabdevanja Srbije Gradskom narodnom odboru u Paraćinu od 15.11.1945. godine – ZMP.

17 Najopširnije u: Kandić, Lj., 2002, *Istorija Pravnog fakulteta u Beogradu, 1905–1941*, knjiga II, tom 1, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 135–150 i Kandić, Lj., 2006, *Istorija Pravnog fakulteta u Beogradu, 1941–1945*, knjiga III, Beo-

sao je Pravni fakultet u Beogradu 1902. godine, i to kao državni stipendist, a tokom studija je dva puta dobio Svetosavsku nagradu.¹⁸ Jedan od njegovih svetosavskih radova bio je citiran u stručnoj literaturi već 1905. godine, kada je Živanović pomenut kao perspektivan „mladi radenik” na polju istorije srpskog krivičnog prava.¹⁹ Diplomirao je 1906. godine, a 1907, kao pitomac Marićevog fonda, otišao u Pariz na doktorske studije.

Tri godine svojih doktorskih i postdoktorskih studija Živanović je proveo u najboljim evropskim centrima za krivičnopravne nauke toga doba: „Kriminalističkoj školi” Pravnog fakulteta Univerziteta u Parizu (1907), na kome je i doktorirao (1908),²⁰ i u Kriminalističkom institutu u Berlinu, pod rukovodstvom Franca fon Lista (1908/1909). Da studira u inostranstvu, omogućile su mu državne i univerzitetske stipendije (blagodejanja). Tokom studija je koristio literaturu na francuskom i nemačkom, jezicima na kojima je napisao svoje prve međunarodno zapažene radove, uključujući doktorsku disertaciju.²¹

Živanović se vratio u Srbiju početkom septembra 1909. godine, kada je postavljen za stalnog docenta za krivično pravo i krivični postupak na Pravnom fakultetu u Beogradu. (Profesor krivičnog prava, Grgur Milovanović, izabran je 1903. godine za člana Državnog saveta i povukao se iz nastave.²²) U početku, Živanović je dočekan sa simpatijama u tadašnjoj srpskoj javnosti, koja je uredno obaveštavana o zbivanjima na univerzi-

grad, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 277–278. V. i kratak zapis o Živanoviću u biografiji: Zdravković, M., 2015, Toma Živanović, *Iustitia: časopis Udruženja sudijskih i tužilačkih pomoćnika Srbije*, jun, str. 74–75.

- 18 Državno blagodejanje (stipendija) iznosilo je 8,60 dinara mesečno u prvoj, odnosno 18 dinara mesečno u drugoj godini studija – *Prosvetni glasnik*, 24(10): 420 (1903) i 25(12): 681 (1904). Svetosavska nagrada je iznosila 250 dinara u zlatu: *Prosvetni glasnik*, 25(12): 682 (1904); *Pravda*, 16.01.1905, 2. V. i: Kandić, Lj., 2002, str. 135.
- 19 Miljković, M., 1905, Kratak pogled na istorijski razvitak krivičnoga prava u nas za poslednjih 100 godina, *Branic*, str. 161–177; citat na str. 162.
- 20 Ovo je Živanovićeva formulacija (uneta u njegov dosije u SANU); iako nije jasno na kakvu „školu” se ta formulacija tačno odnosi, dovoljno je znati da se radilo o Pravnom fakultetu Univerziteta u Parizu. Na drugom mestu, Živanović kaže da je na Pravnom fakultetu u Parizu stekao lisens prava (1907) i doktorat iz pravnih nauka (1908) – *Autobiographie scientifique et philosophique du prof. Thomas Givanovitch*, rukopis u ZMP (u daljem tekstu: *Autobiografija*), str. 1.
- 21 Givanovitch, T., 1908, *Du principe de causalité efficiente en droit pénal*, Pariz, Rousseau. Drugi ključni rad je: Givanovitch, T., 1909, De l'élément subjectif ('moral') dans la notion du délit, *Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht*, S. 257–265. Za ostale radove, završene ili započete tokom studija, a objavljene u međunarodnim časopisima v. Bibliografija štampanih radova akademika Tome Živanovića, 1973 u: Nedeljković, D. (ur.), 1973a, str. 42–66, pod br. 16, 21, 23 i 24.
- 22 Kandić, Lj. i Danilović, J., 1997, *Istorija Pravnog fakulteta (1808–1905)*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 314. O Milovanoviću v. Stojanović, Z.,

tetu. Dnevna štampa je zabeležila njegovo postavljenje i pristupno predavanje.²³ Kao docent, 1911. godine je odlikovan ordenom Sv. Save petoga reda.²⁴

Novine su izvestile i o pojavi prvog Živanovićevog udžbenika za predmet krivično pravo.²⁵ Taj udžbenik je izašao u izdanju Gece Kona, i to u sedam tomova (1910–1912).²⁶ Pošto se radilo o prvoj verziji udžbenika, verovatno je da je rukopis nastajao u delovima, pa je tako i štampan. Ovo ipak pominjemo zato što je Živanović i kasnije (između dva svetska rata) zadržao tu praksu objavljivanja udžbenika na parče, ali sada u sopstvenom izdanju.²⁷ Njegovi udžbenici su zbog toga bili skuplji od ostalih,²⁸ što je izazivalo negodovanje i žalbe studenata. Prema usmenoj tradiciji, Živanović je ovako postupao isključivo iz gramzivosti, a od studenata je zahtevao da obavezno kupe sopstveni primerak svake sveske udžbenika. U prilog usmenoj tradiciji, bar jednim delom, ide okolnost da je Živanović udžbenike distribuirao preko Kriminalističkog instituta, kao i preko naročite mreže saradnika i da je lično vodio evidenciju o prihodima.²⁹ U svakom slučaju, ova Živanovićeva praksa pre Prvog svetskog rata nije izazivala otpor studenata (tada je država još uvek subvencionisala udžbenike) niti je bila predmet javne osude.

AFERA KOBILE OLIVERE

Međutim, 1912. godine je Živanović bio upleten u jedan javni skandal, koji je naneo štetu njegovom građanskom i moralnom ugledu. Taj skandal, poznat kao „afera kobile Olivera”, sastojao se u sledećem. Konjički sport u Srbiji stajao je pod nadzorom Dunavskog kola jahača Knez Mihailo, organizacije koja je okupljala elitu srpskog društva, naročito onu iz oficirskih krugova. U jednoj trci za četvorogode omice domaćeg porekla

2011, Grgur Milovanović – profesor krivičnog prava i krivičnog postupka, *Crimen*, 1, str. 133–137.

23 *Politika*, 09.09. i 04.11.1909.

24 *Prosvetni glasnik*, 32(6–7): 443 (1911).

25 *Politika*, 12.02.1910.

26 *Osnovni problemi krivičnog prava: uvod u nauku krivičnog prava* (1910); *Osnovi krivičnog prava 1. Opšti deo, sv. 1* (1910) i sv. 2 (1910); *Osnovi krivičnog prava 1* (1910); *Osnovi krivičnog prava 1. Posebni deo 1* (1911), 2 (1912) i 3 (1912).

27 Od 1930. do 1941, Živanović je samostalno štampao svoj udžbenik u tri izdanja, u ukupno 20 svezaka.

28 Pred Drugi svetski rat, prosečna cena udžbenika na Pravnom fakultetu kretala se od 60 do 150 dinara, a Živanovićev udžbenik je koštao 600 (up. Kandić, *n.d.*, II/1, 163).

29 Za prodaju udžbenika preko Instituta (uz popust za studente II i III godine) v. *Pravda*, 18.12.1932, 17; za prodajnu mrežu i evidenciju prihoda v. str. 89.

pobedila je Olivera, vlasništvo braće Boškovića, bogatih bankara. Ubrzo je, međutim, utvrđeno da je Oliverin stočni pasoš falsifikovan: nije imala četiri nego tri godine i nije bila uzgojena u Srbiji nego u Mađarskoj (zvala se Šenki). Indignirano, Kolo jahača je odbilo da isplati Boškovićima nagradu za osvojeno prvo mesto, isključilo ih iz članstva i podnelo protiv njih krivičnu tužbu za dela prevare i falsifikata. U prvom stepenu, beogradski varoški sud je oslobodio Boškoviće, ali je Kolo jahača uložilo žalbu.

Kada je Apelacioni sud trebalo da donese konačnu presudu u ovom predmetu, u Beogradu se pojavila jedna knjižica koja je besplatno deljena građanima i čiji su primerci poštom poslani svim sudijama Apelacionog i Kasacionog suda. To je bila studija Tome Živanovića, u kojoj se dokazivalo da su optužbe protiv Boškovićâ neosnovane.³⁰

Primajući honorar od braće Bošković za svoje pravno mišljenje i pristajući da ono bude štampano i besplatno rasturano (umesto da, eventualno, bude priloženo sudskom spisu), Živanović se svrstao na jednu stranu u sukobu između dveju moćnih društvenih grupa. Braća Bošković su bili predstavnici ondašnjeg finansijskog kapitala, neobrazovani i bahati novobogataši iz provincije, koji su svoj društveni status i ugled zasnivali jedino na novcu. Na drugoj strani se nalazila autentična društvena elita, oličena u Kolu jahača i potpomognuta pisanjem *Politike*, čiji je vlasnik, Vladislav Ribnikar, i lično ušao u polemiku sa Živanovićem, a Boškoviće tužio za klevetu.³¹ Boškovići, i Živanović s njima, imali su podršku *Tribune*,³² ali je većina medija držala stranu Kolu jahača.

Na kraju su Boškovići poraženi: iako ih je prvostepeni sud čak dva puta oslobodio, konačnom presudom Apelacionog suda Stevan Bošković je osuđen na dvogodišnju robiju, a Kolo jahača i *Politika* su likovali. Zbog svoje podrške Boškovićima, Živanović je godinama trpeo posledice. *Politika* je protiv njega u više mahova iznosila optužbe za razne nedoličnosti. Neke su bile neumesne: na primer, zamerano mu je što, iako mlad docent, objavljuje udžbenik.³³ Druge su, međutim, ako je u njima bilo imalo isti-

30 Živanović, T., 1912, *Mišljenje Dr Tome Živanovića, docenta krivičnog prava na univerzitetu, po optužbi g.g. Stevana i Đorđa Boškovića, bankara iz Beograda, za pokušaj prevare, saučešće u izdanju lažne isprave i upotrebu lažno izdane isprave*, Beograd, Štamparija Milivoja Bođanskog.

31 *Politika*, 14.03.1912.

32 Nažalost, ti brojevi *Tribune* nisu sačuvani, ali se iz polemike u drugim listovima vidi da je *Tribuna* objavljivala dopise Živanovića i braće Bošković.

33 Živanović je, piše *Politika* (11.03.1912) „odmah po povratku iz Pariza, objavio je da izdaje svoja naučna dela u veličini oko stotinu štampanih tabaka”, pa dodaje: „To je moralo učiniti malo nelagodan utisak na stare profesore Univerziteta, koji su vek proveli u radu na nauci, pa ipak nisu bili sigurni da su svoja naučna uverenja prečistili toliko da ih na tomome mogu prodati svetu”.

ne, slikale Živanovića u vrlo nepovoljnom svetlu: navodno je ostao dužan za odelo jednom pariskom krojaču; u drugoj prilici, navodno je „pokušavao da preko jednog požarevačkog abadžije postane bogat čovek” ali mu to nije uspelo.³⁴

Živanović je pokušavao da se odbrani, pa je u *Tribuni* napao Ribnikara, optužujući ga za pristrasnost. Podrška Živanoviću, i to mlaka, dolazila je samo sa Pravnog fakulteta. Živanovićev bivši profesor Grgur Milovanović je izjavio da je Živanović „dobro učinio što je publikovao svoje mišljenje o aferi Bošković”,³⁵ a Dragoljub Arandelović, tada ministar pravde, je pomalo dvosmisleno kazao: „Ja nikako ne mogu verovati, da je dr. Živanović napisao ovu brošuru u ulozi docenta Univerziteta i naučnika, već jedino kao privatani čovek i branilac optuženih Boškovića”.³⁶ U svojim „Uspomenama”, Živanovićev kolega Lazar Marković piše o Živanovićevom „maleru”: „Toma je snosio posledice jedne svoje nepažnje, da se tako najblaže izrazim”; „nepažnja” se sastojala u tome što je, „ne razmišljajući”, prihvatio „da za honorar izradi pravno mišljenje, koje je ispalo u korist Boškovića”.³⁷ Pišući sa distance od preko devedeset godina, profesorka Pravnog fakulteta Ljubica Kandić je pokušala da rehabilituje Živanovića neobrazloženom tvrdnjom da „naravno, nije bilo tačno” da je sadržina njegovog pravnog mišljenja bila uslovljena honorarom koji je primio.³⁸

Posledice ove afere bile su dvojake. Prvo, u javnosti su Živanovića mnogi dugo pamtili po kompromitujućim naslovima pod kojima je o njemu pisala *Politika* („Jedna sramota”; „Docent i kobila”; „Afera dr. Tome Živanovića. Nova glava u istoriji kobile Olivera”). Drugo, Živanović je ostao u zvanju docenta duže nego što je trebalo. Iako ga je 1914. godine njegov fakultet izabrao za vanrednog profesora, univerzitetski Savet je odbio da potvrdi taj izbor. Jednodušno mišljenje stručne i laičke javnosti je bilo da ova odluka predstavlja „kaznu” za Živanovićev etički prestup u aferi kobile Olivera.³⁹

34 *Politika*, 08.03.1912. Nije nam poznato na šta se ova aluzija odnosi.

35 Tako *Politika* prenosi Milovanovićev intervju listu *Mali žurnal*, ali mi nismo uspeli da ga nađemo, jer je sačuvano vrlo malo brojeva tog lista.

36 *Politika*, 11.03.1912.

37 Simonović, S., 1994, Beleške o Lazaru Markoviću, u: *Naučno nasleđe Pravnog fakulteta u Beogradu 1841–1941: Referati sa simpozijuma održanog 9. i 10. aprila 1992*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 469–483.

38 Kandić, Lj., 2002, str. 137 n351.

39 „Ovo je bila kao neka kazna za Živanovića”, smatrao je L. Marković (Simonović, S., 1994, str. 475). A *Politika* (08.08.1914) je trijumfalistički pisala: „To mu je [Živanoviću] honorar za studiju koju je pisao o švercovanoj kobili”.

PRVI SVETSKI RAT

Samo mesec dana posle Živanovićevog neizbora izbio je Prvi svetski rat. Živanović nije služio vojni rok, a u ratu je učestvovao vrlo kratko, i to kao neborac. U njegovom dosijeu na Pravnom fakultetu, u rubrici „učesće u ratu” stoji da je bio „vojni islednik pri XV puk[ovskoj] okr[užnoj] komandi; kratko vreme i u sud[skom] odeljenju Vrh[ovne] Komande u Kragujevcu po jednom osobenom poslu”. Prema kazivanju Dušana Nedeljkovića, Živanović je „učestvovao” u „niz[u] uzastopnih teških i krvavih oslobodilačkih ratova, koje je Srbija morala voditi”; na drugom mestu, Nedeljković kaže da je Živanović „mukotrпно [prošao] sa našim narodom jedne za drugim balkanske ratove i Prvi svetski [rat]”.⁴⁰

Iako za to nismo našli nesumnjiv dokaz, pretpostavljamo da se Živanović povukao s vojskom preko Albanije. Tada, ako ne i ranije, morao je biti demobilisan, jer od decembra 1915. do septembra 1916. godine boravi u Rimu, gde u biblioteci Pravnog fakulteta radi „u oblastima krivičnog prava, pravne i opšte filozofije”. Za sebe kaže da je tada „već dosta dobro znao italijanski”. Iz Rima odlazi u Pariz, po pozivu tamošnjeg univerziteta, na kome predaje dva opciona kursa (*course libre*) iz krivičnog prava (1916/17) i filozofije prava (1917/18) i radi u biblioteci. Kako kaže, „tokom tog rada došao sam (u životnoj dobi od 33 godine) na ideju o jednoj dvostrukoj i sintetičkoj filozofiji prava”. U septembru 1918. dolazi u London, gde do juna 1919. radi u biblioteci Britanskog muzeja i završava „monografiju o ‘engleskoj analitičkoj školi’”, ali je taj rukopis uništen u aprilskom bombardovanju Beograda 1941. godine. Nismo ustanovili iz kojih sredstava se Živanović izdržavao u Rimu i Londonu (u Parizu je primao honorar za nastavu).⁴¹

Ratne godine je Živanović iskoristio da sistematski prouči italijansku, francusku i englesku literaturu, i to sa stanovišta sistematizacije osnovnih pojmova krivičnog prava, ispitujući da li autori navode krivca kao poseban pojam (pored krivičnog dela i kazne). Rezultate pregleda italijanske i francuske literature je objavio 1916. godine u dva zapažena članka, koji su imali odjeka u stručnim polemikama.⁴² Treći takav rad, o engleskoj literaturi, Živanović je napisao 1918. u Londonu, ali je rukopis, poslat jednom

40 Nedeljković, D., 1973b, Pravni penalist, etičar i filozof Toma Živanović, u: Nedeljković, D., 1973, str. 7–8. Nedeljković, D., 1973c, Stvaralački racionalist i humanist Toma Živanović, u: Nedeljković, D., 1973, str. 13–14.

41 Svi podaci i citati u ovom paragrafu u: *Autobiografija*, str. 2–3.

42 V. Bibliografija, 1973, pod 47 i 48.

američkom časopisu, izgubljen u pošti, na putu za Njujork.⁴³ Već u ovim radovima iz 1916. Živanović je otpočeo svoju borbu protiv svih koji nisu priznavali apsolutnu originalnost i tačnost njegove tripartitne sistematizacije osnovnih krivičnopravnih pojmova (delo-krivac-kazna), borbu koju je vodio do kraja života.

2. ZRELOST (1919–1944)

Živanović se vratio u Srbiju početkom avgusta 1919.⁴⁴ Svetski rat je učinio da i mnogo krupnije afere od one u koju je on kao docent bio upleten padnu u zaborav. Takoreći odmah (29. septembra 1919) postavljen je za vanrednog, a posle samo godinu dana (6. oktobra 1920) za redovnog profesora. U decembru 1920, „preveden je na platu od 7.500 dinara”.⁴⁵ Živanovićeva akademska karijera je nadalje tekla sigurno i uspešno: 1921. je izabran za člana novoosnovanog Univerzitetskog veća,⁴⁶ 1922. za dopisnog, a 1926. za redovnog člana Akademije nauka. Dekan Pravnog fakulteta je bio u tri jednogodišnja mandata (1926–1929). Aktivno je učestvovao u osnivanju i radu Međunarodnog udruženja za krivično pravo (Pariz, 1924), a podnosio je referate na brojnim međunarodnim skupovima između dva rata.

ŽENIDBA I PORODICA

Živanovićev društveni status je dodatno porastao kada je on, 1. avgusta 1921. godine, sklopio brak sa ćerkom beogradskog trgovca Mihaila Ilića, Milkom (1897–1961). Milka je bila ne samo bogata nego i obrazovana, talentovana i lepa. Svi koji ih pamte kazuju da ju je Živanović obožavao,

43 „U londonskom British Museum-u 1918. izrađena rasprava *Fundamental notions of Criminal Law in the english litterature* [sic!], poslana za američki časopis *The Journal of Criminal Law and Criminology* (u odsustvu, tada, časopisa za krivično pravo u Engleskoj) propala je na putu, za vreme I svetskog rata” – Živanović, T., 1966, *Sistem rasprava o sistemu krivičnog prava i primeni u drugim pravnim i vanpravnim naukama*, Beograd, SANU, str. 10 n8 i str. 210 n1. Živanović nikad nije pokušao da taj izgubljeni tekst rekonstruiše.

44 O tome obaveštava roditelje dopisnicom iz Pariza (09.07.1919): „Dragi oče i majko, ovde sam došao iz Londona pre dvaestak dana. Krenuću se za Beograd 3. avgusta (po novom)” – ZMP.

45 *Prosvetni glasnik*, 37(6): 126 (1920).

46 Majdanac, B., 1988, Univerzitetsko veće 1921–1941. godine, u: *Univerzitet u Beogradu: Zbornik radova*, Beograd, Univerzitet u Beogradu i Savremena administracija, str. 98 n5.

da joj je bio duboko privržen i da je, u svemu što se nije ticalo njegove karijere, bio pod njenim uticajem.

Slika 3. Legenda: Toma i Milka Živanović, 1921.

stala je cenjena i plodna slikarka-amaterka. Svoje radove je redovno izlagala na prolećnim i jesenjim izložbama beogradskih umetnika u „Cvijeti Zuzorić“, a izlagala je i u Kairu i Rimu.⁴⁹ Mnogo je putovala po zemlji i inostranstvu, a često je pratila muža na naučne i stručne kongrese i skupove.⁵⁰ Pripadala je najvišim krugovima beogradskog i jugoslovenskog

Milkino bogatstvo je poticalo kako od njenog oca, tako i, još više, od njene tetke Hjote (sestra Milkine majke Adele), udovice trgovca Petra Radosavljevića (1837–1899).⁴⁷ Bez svoje dece, Hjota (1864–1954) se u potpunosti posvetila sestričini i ostavila joj svu svoju imovinu. Koliko je jaka bila veza između njih dveju, vidi se i po tome što se u najavi Milkinog venčanja ona identifikuje kao ćerka Mihaila Ilića i „sestričina g-đe Hjote Radovanović“ (a majka Adela se ne pominje).⁴⁸

Pored redovnog školovanja, Milka je uzimala privatne časove slikarstva od Bete Vukanović i po-

47 Doduše, oko nasleđstva koje je pripalo Hjoti bilo je sporova, pa i krivičnih postupaka. Hjota i njen zet Mihailo Ilić (Milkin otac) su 1903. godine dva puta hapšeni zbog sumnje da su utajili imovinu njenog pokojnog muža, ali ih je na kraju sud oslobodio kao nevine – *Male novine*, 27. i 28.03.1903. V. i *Beogradske opštinske novine* (dalje: *BON*), 25.09.1902, 258.

48 „G-ca Milka Mih. Ilićeva, sestričina g-đe Hjote Radosavljević i g. D-r Toma Živanović venčaće se u ponedeljak 1. avgusta u 7 časova pre podne u beogradskoj Sabornoj crkvi“ – *Politika*, 29.07.1921, 3

49 *Vreme*, 31.12.1928, 6; Kulundžić, Z., 1940, Izložba gospođe Milke Živanović, *BON*, 1, str. 80–82; Alberti, A.C., 1974, *Il teatro nel fascismo*, Rim, Bulzoni, p. 107.

50 Kao što je primetio jedan kritičar: „Malo je naših umetnika kojima prilike dozvoljavaju da toliko putuju i toliko uče kao što je to omogućeno gospođi Milki Živanović.

društva: priređivala je čajanke („u elegantnim salonima gđe Milke supruge g. Tome Živanovića...“) i bavila se humanitarnim radom (npr. bila je predsednica sekcije za priredbe Ženskog hrišćanskog društva), ali je organizovala i likovne izložbe i pomagala beogradske umetnike.⁵¹

Zahvaljujući braku sa Milkom, Živanović je ušao u krugove u koje, bez obzira na sopstveni visok status univerzitetskog profesora, akademika i međunarodno poznatog naučnika, inače ne bi imao pristupa. Tako je on Novu godinu 1927. dočekaao u Džokej klubu, „u najotmenijem beogradskom društvu (gospoda: Voj. Marinković, dr. Kumanudi, dr. Koen, Milan Rakić, dr. Toma Živanović, dr. Vel. Janković itd; gospođe: dr. Koena, dr. Ribara, dr. Tome Živanovića itd). Džaz je moćno i fluidno delovao [a na stolovima su stajale] elegantne, male boce šampanjca i groga. Uz džaz se plesalo sve do posle tri.“⁵²

Isto tako, da nije bio ženjen Milkom, malo je verovatno da bi Živanović posećivao vernisaže beogradskih izložbi, o čemu je izveštavala štampa, ili da bi bio izabran za člana Počasnog odbora 36. kongresa Međunarodnog udruženja za književnost i umetnost, održanog u Beogradu 1928. godine.⁵³ Vredi pomenuti da je Milku, kao i supruge još nekih univerzitetskih profesora, rektorat predložio ministarstvu pravde za odlikovanje ordenom Sv. Save II reda.⁵⁴

Milkin miraz je bio znatan, a takva je bila i imovina njene tetke Hjote, koju je ona nasledila; kada se tome dodaju prihodi Tome Živanovića, njihova porodica nije mogla imati materijalnih teškoća. Stanovali su u Hjotinoj kući, na uglu ulica Delijske i Vuka Karadžića (koju je Milka kasnije nasledila),⁵⁵ a Milka je bila vlasnica četvorospratne zgrade sa osam stanova za izdavanje u Francuskoj 35.⁵⁶

Živanovići su imali dvoje dece. Sin Mihajlo-Miša je rođen 1922. godine, a tri godine kasnije rođena je ćerka, koja je, očekivano, dobila ime Hjo-

Da ne govorimo o našoj državi i o Evropi, ona je hadžilučila na Hristov grob [i proputovala Egipat]” (Kulundžić, Z., 1940, str. 80).

51 *Pravda*, 01.01.1931, 05.03.1938 i 04.02.1939; *Vreme*, 18.01.1941;

52 *Pravda*, 15.01.1927, 5. Novine su posebno izveštavale o haljinama Milke Živanović: na balu u Oficirskom domu 1929. godine se pojavila „u toaleti od zelenog tila sa srebrom, model od Patua” – *Vreme*, 29.12.1929, 7.

53 Npr. *Vreme*, 28.12.1936, 6 (za vernisaže). Za članstvo u Počasnom odboru v. pismo od 27.09.1928. – ZMP.

54 AS, 200, DP 1931, no. 762.

55 Kuća je imala dva ulaza: Vuka Karadžića 10 i Delijska 4. Up. *BON*, 25.01.1934, 43; Živanovićev zahtev Komisiji za nacionalizaciju, ZMP.

56 Upotrebnu dozvolu je dobila 1932. godine, a vrednost zgrade je bila 1,200.000 dinara – *BON*, 51(10): 113 (1933).

ta, ali je ostala poznatija pod nadimkom Seka. Njihova imena, kao dece, javljaju se na spiskovima dobrovoljnih priložnika za gradsku sirotinju.⁵⁷ Mihajlo se ženio dva puta, ali ni u jednom braku nije imao dece, a Seka je bila udata pa razvedena i takođe nije imala dece; prema tome, direktna loza Tome Živanovića je ugašena.

Jedan detalj iz porodičnog života ilustruje Živanovićev odnos prema novcu, tačnije: njegovu škrtost. Kao sedmogodišnje dete, sin Miša je primljen u Opštu državnu bolnicu kao hitan slučaj i tamo proveo osam dana. Prijem je naredio šef bolnice, profesor Medicinskog fakulteta, na Živanovićevu molbu, kao izraz kolegijalne solidarnosti među univerzitetskim profesorima. Ali, Živanović je zbog toga smatrao da nije dužan da plati troškove Mišinog boravka u bolnici. Bolnica je na kraju morala da piše Rektoratu sa zahtevom da se od Živanovića naplati iznos od 400 dinara (osim ukoliko Živanović ne podnese uverenje da nema imovinu niti prihode osim plate).⁵⁸

Slika 4. Legenda: S leva na desno: Hjota i Milka Živanović, Hjota Radovanović i Mihajlo Živanović, 1935.

57 „Mihajlo i Hjota T. Živanović, učenici [sic!], priložili 50 dinara za Zimsku pomoć sirotinji” – *Vreme*, 27.12.1927, 3.

58 Arhiv Srbije (dalje: AS), Univerzitet u Beogradu (dalje: UB), 1929, F-V-9957.

STRUČNA I DRUŠTVENA DELATNOST

Živanović je učestvovao u osnivanju nekoliko stručnih, humanitarnih i drugih udruženja. „Kriminalističko udruženje Kraljevine SHS/Jugoslavije (za krivično pravo i celokupnu kriminologiju)”, osnovano je 1925. godine kao nacionalna grupa Međunarodnog udruženja za krivično pravo i Međunarodnog društva za kriminologiju. Za predsednika je izabran Mihailo Jovanović, sudija Kasacionog suda u penziji, a potpredsednici su bili Ernest Miler (Zagreb) i Metod Dolenc (Ljubljana).⁵⁹ Živanović je bio jedan od osnivača i prvi potpredsednik Udruženja Srba, Hrvata i Slovenaca za međunarodno pravo (1928).⁶⁰ A Društvo za zaštitu oslobođenih osuđenika i maloletnika, osnovano njegovom inicijativom 1931. godine, omogućilo je da Jugoslavija bude uključena u jedan od projekata Međunarodne penitencijarne komisije.⁶¹ Najzad, Živanović je učestvovao u osnivanju Srpskog filozofskog društva (1938) i bio njegov prvi predsednik; jedan od poslednjih sastanaka tog društva održan je aprila 1940. godine u njegovoj kući.⁶²

Živanovićev društveni angažman u međuratnom periodu ogleda se, na primer, u tome što je učestvovao u osnivanju Jugoslovensko-američkog društva (1927)⁶³ i bio član Počasnog odbora 36. kongresa Međunarodnog udruženja za književnost i umetnost, održanog u Beogradu (1928). Pored toga, povremeno se oglašavao u dnevnoj štampi povodom raznih pravnih pitanja koja su zaokupljala pažnju javnosti. Tako je, na primer, hvalio novi zakon o državnoj upravi kojim je sprovedena njena centralizacija a Jugoslavija podeljena na banovine; pisao o odgovornosti lekara za smrt pacijenta, povodom jednog aktuelnog slučaja; kritikovao projekat zakona o suzbijanju polnih bolesti; i zalagao se za eugeničke mere u prevenciji kriminaliteta.⁶⁴ U ovom periodu, Živanović je još dva puta odlikovan, i to ordenom Sv. Save II i III reda.⁶⁵ Njegovo ime se našlo u nekoliko enciklopedija i biografskih priručnika, kao i u „Ko je ko u srednjoj i istočnoj Evropi” sredinom 1930-ih godina; doduše, za ovaj poslednji je Živanović sâm dao podatke o sebi i platio da ta odrednica bude objavljena.⁶⁶

59 *Branič*, 10 (9–10): 215–216 (1925).

60 *Branič*, 12(5): 100 (1928).

61 V. str. 90.

62 *Filozofija u Srbiji: sedamdeset godina od osnivanja Srpskog filozofskog društva*, (<http://www.srpskofilozofskodrustvo.org.rs/index.php?page=istorijat>; 07.03.2016).

63 *Vreme*, 23.06.1927, 7.

64 *Vreme*, 27.10.1929, 1; *Vreme*, 03.12.1929, 3; *Pravda*, 07.03.1933, 6; *Vreme*, 27.04.1940, 21.

65 *Prosvetni glasnik*, 40(1): 9 (1923) i 44(2): 108 (1928).

66 Taylor, S. (ur.), 1935, *Who's who in Central and East-Europe, 1933/34*, Cirih, Central European Times Publishing Company. V. i Živanovićevu prepisku s izdavačem u ZMP.

Kao kuriozitet vredi pomenuti da je Živanović, zahvaljujući svojim međunarodnim kontaktima, jednom bio u prilici da posreduje između vajara Ivana Meštrovića i venecuelanskog diplomate koji je želeo da od Meštrovića naruči Bolivarovu statuu kao poklon latinoameričkih država Društvu naroda u Ženevi.⁶⁷ Meštrović je izradio model, ali spomenik nikada nije postavljen.

POLITIČKI STAVOVI

Živanović se celog života klonio politike, iako su ga, izgleda, u rodnom Paraćinu nagovarali da se u nju upusti: „opšte je poznato među starijim Paraćincima da Toma Živanović nije voleo da se bavi politikom i da je odbijao njihove zahteve da ih predstavlja u parlamentu”.⁶⁸ Ipak, verujući u njegov uticaj, obraćali su mu se za pomoć u raznim prilikama. Na primer, kada je ukinuta paraćinska gimnazija, građani su Živanoviću poslali peticiju kojom su od vlasti tražili njeno ponovno otvaranje, moleći ga da se za njihovu stvar zauzme „kao najuticajnije paraćinsko ime u prestonici” i „najslavniji đak” te škole. Ne zna se da li je i šta Živanović učinio za njihovu stvar, ali gimnazija je vrlo brzo posle podnošenja peticije, 1935. godine, ponovo počela s radom.⁶⁹ I u drugim prilikama su mu se Paraćinci obraćali s molbama privatne prirode, tražeći protekciju kod zaposlenja ili školovanja, mada im on nije uvek izlazio u susret. Iz Paraćina je Živanović primio i brojne čestitke povodom izbora u Akademiju nauka.

Iako je dosledno izbegavao da javno govori o svojim političkim stavovima, pa i o političkim zbivanjima uopšte, Živanović je u jednoj prilici neoprezno kritikovao fašističke sklonosti iskazane na kongresu Međunarodnog udruženja za krivično pravo, održanom u Palermu 1933. godine. Govoreći za novine, spomenuo je kako su neki učesnici pokušali da taj skup iskoriste za fašističku propagandu: oni su „kongres shvatili kao zgodnu priliku da nam pokažu kako je fašizam jak, kako je fašistički vođ napredan i plodan radnik, i čak kako on ima u sebi mnogo smisla za nauku, kao i da nam pruže sve udobnosti po kojima bi mislili da u Italiji sve cveća”. Dodao je i da su nemački i austrijski delegati, „umesto da drže govore naučne prirode održ[ali] zdravice predsedniku italijanske vlade”, a da je italijanski ministar prosvete na kongresu govorio o fašizmu „kao da je bio na kakvom zboru, i to [vičući] sa svim onim južnjačkim temperamentom

67 Prepiska Živanovića s ambasadorom Venecuele u Bernu, Para Parezom, i Ivanom Meštrovićem – ZMP.

68 Ristić, R., 2009, Akademik Toma Živanović, *Paraćinac*, 11, str. 4–5 (*non vidi*); citirano prema: Pajić, I., 2012.

69 Petković, Đ., 2008, Dve Paraćinske peticije: pomilovanje za Pelagića (1898) i povratak gimnazije (1935), *Rasinski anali* (Kruševac), str. 71–80, citat na str. 75.

i zanosom”, uz zaključak: „to je bilo [...] komično, ali možda su oni tome skloni”.⁷⁰ Odmah pošto je ovaj njegov intervju objavljen, Živanović je novinama poslao ispravku, u kojoj veli da je želeo samo da prikaže „naučnu i tehničku stranu” kongresa. A „ako sam u nevezanom razgovoru sa cenjenim [novinarom] što uzgred rekao s političkog gledišta, to je samo moglo biti u polemisanju, da istaknem, koliko su italijanski naučni krugovi zahvalni vođi svoje države za njegovo visoko cenjenje i svestrano obezbeđivanje universitetskog i u opšte nacionalnog rada”.⁷¹

S druge strane, Živanović o komunistima nije mislio ništa bolje nego o fašistima, a nepovoljno se izražavao i o liberalima, ali nikada javno. U njegovoj zaostavštini u paraćinskom Zavičajnom muzeju nalazi se i jedan „Anonimni materijal iz 1939. g. protiv komunista s kratkim komentarom”, a taj komentar, dopisan Živanovićevom rukom glasi: „Vođa svega Slobodan Jovanović (s ljubimcem Dr. Jovanovićem)”.⁷²

O Živanovićevoj konzervativnosti u političkim i društvenim pitanjima posredno govori i njegov stav prema smrtnoj kazni. Iako je uviđao da se „evolucija smrtne kazne kreće [...] ka njenom univerzalnom potpunom ukidanju”, on se tom ukidanju dosledno protivio, nalazeći da je ona „za sadašnja vremena [...] još nužna za zaštitu ljudskog života i države (izdaja)”. Ta nužnost počiva na dva razloga: „S jedne strane, instikat osvete još je daleko od iskorenjenja iz ljudske duše, i prema tome treba mu dati zadovoljenje, da bi se predupredile krvne osvete [...]. S druge strane ova kazna izgleda još jedina, koja može da zastraši individue sklone da vrše zločinstva protiv života ljudi i države”.⁷³ A u tekstu iz 1967. dodao je: „Nesumnjivo je potrebno da [smrtna kazna] bude zastupljena u kaznenom sistemu, ali se ta potreba mora da modifikuje s vremenom i narodima”.⁷⁴

KRIMINALISTIČKI INSTITUT

Ustanova kojoj se Živanović najviše posvetio bio je Kriminalistički institut (KI), osnovan pri Pravnom fakultetu 1927. godine. Kao upravnik od osnivanja, Živanović se potpuno poistovetio s Institutom, sâm je odlu-

70 Leković, A., 1933, Italijani iskorišćuju i međunarodne naučne kongrese za fašističku propagandu, *Pravda*, 20. april, str. 3.

71 Živanović, T., 1933, Ispravka na članak „Italijani iskorišćuju i međunarodne naučne kongrese za fašističku propagandu”, *Pravda*, 21. april, str. 8.

72 „Dr. Jovanović” je Dragoljub Jovanović, političar s leve i lider Seljačke stranke, koja je posle rata ušla u Narodni front s komunistima.

73 Živanović, T., 1937, *Osnovi krivičnog prava Kraljevine Jugoslavije*, II, Beograd, izdanje autora, str. 276.

74 Živanović, T., 1967, *Zakonski izvori krivičnog prava Srbije i istorijski razvoj njegov i njenog krivičnog pravosuđa od 1804. do 1865*, Beograd, SANU, str. 433.

čivao o svemu što se njega ticalo i u njemu je imao svoj radni kabinet. U nastojanjima da učvrsti i unapredi status Instituta, često je ulazio u sukobe s Fakultetom i Univerzitetom i bivao upleten u razne afere, naročito zbog: (1) odbijanja da napusti prostorije koje nisu pripadale Institutu; (2) monopolisanja jednog dela knjižnog fonda fakultetske biblioteke; i (3) nenaenskog trošenja sredstava.⁷⁵

SARADNICI

U sačuvanoj prepisci i drugim izvorima nismo naišli na tragove Živanovićevih prijateljstava, pa smo skloni mišljenju da se on nije emotivno vezivao za osobe izvan porodičog kruga. Prepisku je održavao sa kolegama, uglavnom iz inostranstva, a imao je i jedan broj bližih saradnika, s kojima je redovno komunicirao. Ti odnosi su bili formalni, a ne prijateljski, i skoro svi njegovi saradnici su zavisili od njega, bilo u akademskom bilo u društvenom pogledu.

U Kriminalističkom institutu to su bili dvojica ruskih emigranata, psihijatar Nikolaj Vasiljevič Krajinski (1869–1951) i pravnik Sergej Nikolajevič Tregubov (1866–1945), koji su Živanovićevim zalaganjem postavljeni za kontraktualne (honorarne) profesore Pravnog fakulteta. Obojica su se iz Rusije povukli s ostacima Vrangelove armije, a zatim imigrirali u Jugoslaviju. U Jugoslaviji, Krajinski je prvo radio kao opštinski lekar u okolini Zagreba, a zatim kao privatni docent na Medicinskom fakultetu u Zagrebu, da bi 1928. godine prešao u Beograd i otpočeo saradnju s Živanovićem. Tregubov je radio kao „kriminalno-tehnički ekspert” u jugoslovenskoj Tehničkoj (kriminalističkoj) policiji, kako pre tako i posle izbora za kontraktualnog profesora.⁷⁶

I druge svoje saradnike Živanović nije uzimao s univerziteta, već ih je regrutovao među pravnicima-praktičarima: sudijama, sudskim pripravnicima i sitnijim činovnicima. Doduše, neki od njih su, pod Živanovićevim mentorstvom, sticali doktorate i objavljivali u stručnim i naučnim časopisima, ali nisu tekli univerzitetske karijere. Takvi su, na primer, bili Ilija Jelić i Borivoje Petrović.

Ilija Jelić (r. 1895) je odbranio doktorsku tezu o pravnim običajima Crnogoraca i Albanaca na Pravnom fakultetu u Beogradu 1924. godine,⁷⁷

75 O ovome detaljno u: Janković, I., 2015, *Kriminalistički institut Pravnog fakulteta u Beogradu, 1927–1945*, *Pravni zapisi*, 2, str. 326–346.

76 Detaljnije o Krajinskom i Tregubovu, uz navođenje izvora, u: Janković, I., 2015, str. 330.

77 Doktorat je odbranjen 7. novembra 1924. pred komisijom koju su činili Čedomilj Mitrović (predsednik) i Boža Marković i Toma Živanović (članovi), a objavljen kao: Jelić, I., 1926, *Krvna osveta i umir u Crnoj Gori i severnoj Arbaniji*, Beograd, Geca Kon.

a zatim je, od 1924. do 1926. godine, boravio na „kriminalističkom institutu u Parizu”, isto kao njegov mentor dvadesetak godina ranije. Ipak, po povratku u Jugoslaviju, karijeru nije nastavio na univerzitetu nego u pravosuđu: kao advokat, arbitražni sudija, državni tužilac, inspektor u Ministarstvu pravde, sekretar Kasacionog i, na kraju, sudija Apelacionog suda.⁷⁸ Pored toga, bio je veoma aktivan kao društveni radnik, između ostalog u: trezvenjačkom pokretu, sokolskoj organizaciji, zavičajnim organizacijama Crnogoraca, ustanovama za zaštitu dece i, naročito, u Društvu za zaštitu oslobođenih osuđenika i maloletnika, gde je, kao sekretar, bio Živanovićeve desna ruka. Poginuo je 20. maja 1936, iskačući iz tramvaja u centru Beograda.⁷⁹

Pored doktorske teze, Jelić je objavio još desetak radova o srpskom običajnom pravu i o plemenskim pravnim običajima u Crnoj Gori, oslanjajući se pritom u svemu što se tiče krivičnog prava na Živanovića. Sa svoje strane, Živanović se vrlo pohvalno izražavao o Jelićevom naučnom opusu, a za neka njegova dela je pisao predgovore.⁸⁰ Međutim, u stručnoj literaturi su Jelićevi rezultati, pa i njegovo „naučno poštenje”, bili argumentovano osporavani. Na primer, dokazano je da je Jelić u celosti izmislilo „Vasojevički zakon od dvanaest točaka” iz 1829/1830. godine, koji je on navodno rekonstruisao na osnovu usmenog predanja i objavio u izdanju Akademije nauka (na osnovu Živanovićeve povoljne recenzije).⁸¹ Jedna potonja istraživačica smatra da u Jelićevim radovima čitalac „može da vidi jedino besprimernu odanost [Živanovićevim] naučnim stavovima”, kao i da je Jelić, „ponesen [Živanovićevom] blagonaklonošću [...], precešnjivao sebe i proizvoljno, shodno potrebama svoje karijere proširio domet Živanovićevoeg naučnog autoriteta”.⁸²

Nesolidan u nauci, Jelić je u humanitarnom radu bio vredan i vešt, mada sklon ličnim sukobima. Doduše, u nevladinim organizacijama su lični sukobi i inače bili česti, pogotovu oko novca. Tako je Jelić, kao časnik Jugoslovenskog društva trezvenosti, vodio dugogodišnje sudske sporove s

78 Bartoš, M., 1936, D-r Ilija Jelić (nekrolog), *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 6, str. 607. V. i: *Vreme*, 06.12.1926, 3 i 12.04.1927, 6; *Pravda*, 26.09.1930, 3 i 13.12.1933, 9.

79 *Politika*, 21.05.1936, 8.

80 Npr. za knjigu Jelić, I., 1931, *Tragovi gostinske oblube kod našeg naroda*, Beograd, Geca Kon.

81 Jelić, I., 1929, „Vasojevički zakon od dvanaest točaka” s komentarom Ilije Jelića, Beograd: Srpska kraljevska akademija. Autentičnost ovog „zakona” je ubedljivo osporila Radmila Petrović (-Radojičić) u svojim radovima: Petrović, R., 1930, „Vasojevički zakon od dvanaest točaka” g. Ilije Jelića, Beograd, Narodna štamparija i Petrović-Radojičić, R., 1931, *Značenje „kamena o vratu” po ispitivanjima g. Ilije Jelića: Kritika jedne „istorijsko-pravne studije”*, Zagreb, Zadruga štamparija. Začudo, Jelićev „Vasojevički zakon” je 2009. godine (!) ponovo objavljen, u fototipskom izdanju (Beograd: Ethos).

82 Miljković Matić, J., 2007, str. 49, 52.

konkurentskom trezvenjačkom organizacijom, Gut-templerskim redom,⁸³ ali i sa kolegama iz Jugoslovenskog društva.⁸⁴

S druge strane, uspešno je vodio aktivnosti Društva za zaštitu oslobođenih osuđenika i maloletnika, omogućujući tako Živanoviću da i Jugoslaviju uključi u međunarodni projekat prikupljanja bio-socioloških podataka o izvršiocima krivičnih dela pod okriljem Međunarodne penitencijarne komisije (*Commission internationale pénale et pénitentiaire*) sa sedištem u Bernu.⁸⁵ Ispitivanje (sa fotografisanjem) osuđenika je obavljano u prostorijama Kriminalističkog instituta, u okviru tzv. Kriminalističke klinike.⁸⁶ Posle Jelićeve smrti, funkciju sekretara Društva preuzeo je Milan Radosavljević.

Borivoje Petrović je ceo život proveo u pravosuđu: od 1928. godine kao pisar, pa pripravnik i pristav u Okružnom sudu za grad Beograd (Varoški sud), a od 1934. kao sudija Upravnog suda. Kao student je dobio Kraljevu nagradu za Svetosavski temat, a od početka svog službovanja je objavljivao u stručnim časopisima, uglavnom prikaze i komentare sudske prakse. Skoro svi njegovi naučni članci bili su, na ovaj ili onaj način, vezani za Živanovića. Doktorirao je 1935. godine sa tezom o Živanovićevom tripartitnom sistemu, i to o pitanju akcesorne prirode saučesništva, koje je Živanovića svojevremeno i navelo na ideju o triparticiji.⁸⁷ Marljivo je prevodio važnije Živanovićeve radove iz stranih časopisa,⁸⁸ a prvi je izradio Živanovićevu bibliografiju, objavljenu uz laudatoran tekst povodom tridesetogodišnjice njegovog naučnog rada.⁸⁹ Bavio se i Živanovićevom teorijom „kriminalnog psihičkog stanja” kao uzroka kriminaliteta, koju je

83 *Pravda*, 05.03.1933, 6.

84 Njegova parnica s Milošem Popovićem je bila predmet jedne humoreske u dnevnoj štampi („E baš su ti ovaj Ilija i ovaj Miloš pravi trezvenjaci”, *Pravda*, 02.04.1933, 5). Pre toga su njih dvojica lepo saradivali, pa su tako jednom zahtevali da se poništi odluka o dodeli književne nagrade Cvijeta Zuzorić romanu Milana Kašanina „Pijana zemlja” ili da se bar, u vidu kompenzacije, iduće godine nagrada dodeli romanu s trezvenjačkim naslovom (*Pravda*, 18.03.1933, 13).

85 Up. Jelić, I., 1934, *Zaštita otpuštenih osuđenika i maloletnika kao socijalna potreba i način njena izvođenja*, Beograd, Društvo za zaštitu oslobođenih osuđenika i maloletnika.

86 Janković, I., 2015, str. 333–334.

87 Doktorat je odbranjen 22. decembra 1934. pred komisijom koju su činili Živan Spasojević (predsednik) i Boža Marković i Toma Živanović (članovi), a objavljen kao: Petrović, B., 1936, *Problem akcesorne prirode saučesća u nauci krivičnog prava s obzirom na bipartitni i tripartitni sistem u ovoj*, Beograd, Štamparija Sv. Đorđe.

88 Npr. Živanovićevi radovi u *Pravosuđu* za 1936. i 1940. godinu, *Braniču* za 1936 i drugde.

89 Petrović, B., 1938, Rad prof. D-r T. Živanovića na Nauci Krivičnog prava i ostalim naučnim disciplinama: povodom tridesetogodišnjice naučnog rada, *Pravosuđe*, 6–7, str. 1–13. Za druge Živanovićeve bibliografije v. Pajić, I., 2012.

sažeto, mada ne sasvim jasno, prikazao uz zaključak da se „borba protiv kriminaliteta [...] ima upraviti na iskorenjivanje [toga] stanja koje se nalazi kod svakog čoveka samo u raznim dozama”.⁹⁰ Posle Živanovićevog penzi-onisanja, pod okupacijom, Petrović se prijavio na konkurs za docenta za krivično pravo, ali nije izabran.⁹¹

Pored Jelića i Petrovića, koji su uživali ugled naučnih i javnih radnika, Živanović je bio izgradio čitavu mrežu manje-više anonimnih saradnika, uglavnom zaposlenih u pravosuđu, upravi i advokaturi, preko kojih je distribuirao sopstvena izdanja svojih udžbenika i knjiga. U tu svrhu je štampao priznanice sa svojim imenom, koje su saradnici izdavali kupcima. A lično je vodio evidenciju o prodaji i prihodu, koji nije bio neznatan – na primer, od 1934. do 1938. Živanović je ovakvom prodajom zaradio više od 60.000 dinara, koliko je otprilike iznosila njegova godišnja profesorska plata.⁹²

Kad je reč o Živanovićevim saradnicima, вреди pomenuti i njegove doktorande. Na krivičnoj katedri je između dva svetska rata doktoriralo manje kandidata nego na drugim katedrama Pravnog fakulteta. Prema jednom spisku, od 1920. do 1941. godine doktoriralo je 60 kandidata, od kojih samo četvorica iz krivičnopravnih nauka.⁹³ Zapravo, doktorirala su šestorica,⁹⁴ ali je samo jedan (Tihomir Vasiljević) nastavio univerzitetsku karijeru, dok su ostali životni vek proveli kao praktičari u sudstvu ili advokaturi. U pismu fakultetskom Savetu iz 1934. godine (deceniju posle prvog dodeljenog doktorata iz krivičnog prava), Živanović primećuje da je „interesovanje za ovu pravnu nauku ipak bilo živo, jer ubrzo jedna za drugom za poslednje dve godine podneto mi je privatno pet doktorskih rasprava”.⁹⁵

MEĐUNARODNE AKTIVNOSTI I STATUS

Živanović je bio aktivan član skoro svih važnijih međunarodnih krivičnopravnih udruženja između dva svetska rata; u pojedinima je zauzimao visoke funkcije, a učestvovao je na skoro svim njihovim kongresima, skoro uvek sa zapaženim referatima. Udruženja koja treba posebno pomenuti su:

90 Petrović, B., 1935, Faktori kriminaliteta, *Branich*, 5, str. 257–258.

91 AS, 205, 1939, F-XIV-20756.

92 Primerak priznanice i dve sveske s obračunima nalaze se u Zavičajnom muzeju Paraćin.

93 AS, Pokloni i otkupi (PO), 111: 7. Spisak nije potpun – na primer, ne uključuje Iliju Jelića, za koga znamo da je doktorirao 1924. godine.

94 Pored I. Jelića (1924) i B. Petrovića (1935), to su bili: Uroš Stanković („Prošnja i prošnjaci i njihov odnos prema kriminalitetu”, 1934), Vojslav Vujanac („Uslovna osuda”, 1934), Čedomir Marjanović („O položaju maloletnika u materijalnom kriv. pravu”, 1935) i Tihomir Vasiljević („Uslovna osuda”, 1935).

95 Pismo Živanovića Savetu PF od 23.07.1934. – AS, 205, 1934/II, F-IX.

Međunarodno udruženje za krivično pravo. Živanović je bio član upravnog odbora ove organizacije, osnovane još pre Prvog svetskog rata, a obnovljene 1924. godine sa sedištem u Parizu.⁹⁶ *Međunarodno udruženje za kriminologiju*, osnovano u Rimu 1938. godine. Kao što je već rečeno, Živanović je u Jugoslaviji osnovao Kriminalističko udruženje, kao nacionalnu grupu ovih dveju organizacija. *Međunarodni biro za unifikaciju krivičnog prava* (Lisabon, 1924 i Rim, 1928), među čijih deset članova je bio i Živanović.⁹⁷ *Međunarodna penitencijarna komisija* (Ženeva, 1872), u okviru čijeg projekta je Živanović prikupljao podatke o jugoslovenskim kriminalcima preko Društva za zaštitu oslobođenih osuđenika i maloletnika. *Udruženje za međunarodno pravo* (Brisel, 1873), na čijim kongresima je Živanović učestvovao i pre (Varšava, 1928) i posle Drugog svetskog rata (Dubrovnik, 1956).

Kao zvanični delegat učestvovao je na dvema diplomatskim konferencijama Društva naroda i u ime Jugoslavije potpisao na njima donete konvencije: o suzbijanju pravljenja lažnog novca (Ženeva, 1929) i o sprečavanju i kažnjavanju terorizma (Ženeva, 1937). Živanović je, zajedno s Vespazijanom Pelom i Rafaelom Lemkinom, pripadao „odabranoj grupi” evropskih pravnika koji su razrađivali teorijska pitanja međunarodnog krivičnog prava i, posebno, terorizma.⁹⁸ Kao veoma grub pokazatelj njegovog statusa u međunarodnoj naučnoj zajednici može da posluži broj rezultata dobijenih pretragom digitalne biblioteke JSTOR. Za period 1900–1941, na upit „Givanovitch” dobija se 39 rezultata, na „Vespasian Pella” 54, a na „Raphael Lemkin” samo sedam.⁹⁹ (Doduše, Lemkin je bio znatno mlađi od Živanovića, a sadašnju slavu je stekao tek posle 1943. godine, kada je skovao neologizam „genocid”.)

DRUGI SVETSKI RAT

Tokom okupacije, Beogradski univerzitet je funkcionisao na osnovu dveju uredaba o univerzitetu koje je donela vlada Milana Nedića: Osnovne, od 16. oktobra 1941, i Opšte, od 16. februara 1942. godine. Ovom

96 Pored Živanovića, članovi udruženja iz Jugoslavije bili su i Božidar Marković, Živojin Perić, Josip Šilović i Dušan Subotić – up. *Revue internationale de droit pénal*, 1925, 1, str. 16.

97 Up. *Bulletin de la société de législation comparée*, 1929, str. 95–126.

98 Lewis, M.A., 2008, *International legal movements against war crimes, terrorism, and genocide, 1919–1948*, doktorska disertacija, University of California Los Angeles, str. 219–220, <http://search.proquest.com/docview/304661809/fulltextPDF> (07.03.2016).

99 www.jstor.org. Pretraga izvršena 07.03.2016. Inače, najcitiraniji jugoslovenski pravnik u ovom periodu bio je Živojin Perić – pretraga na „Jivojin Peritch” daje više od 50 rezultata.

drugom, svi nastavnici su stavljeni na raspolaganje, a oni koji su želeli da ostanu na Univerzitetu morali su da se prijave na konkurs za nastavnička mesta. Konačnu odluku o izboru kandidata imao je da donese ministar prosvete, na osnovu predlogâ Saveta fakulteta i Senata univerziteta.

Živanović se prijavio na konkurs za redovnog profesora, raspisan na Pravnom fakultetu juna 1942. godine. Fakultetski savet ga je jednoglasno predložio za izbor. Senat univerziteta je stavio rezervu u pogledu Živanovićeve „nastavničke nedovoljnosti”, ali je ipak podržao predlog Fakulteta i podneo ga ministru prosvete na konačnu odluku. Međutim, ministar prosvete Velibor Jonić je odbio da potvrdi taj izbor, pa je Živanović ostao na raspolaganju do decembra 1942, kada je penzionisan.¹⁰⁰ Formalno je razrešen dužnosti profesora i upravnika Instituta 11. januara 1943, kada je sačinjen i zapisnik o primopredaji institutske imovine.¹⁰¹

Prema usmenoj tradiciji, Živanović je tokom rata saradivao s okupatorom. Istu optužbu je 1976. godine, posle Živanovićeve smrti, izneo i jedan obaveštajni oficir Jugoslovenske narodne armije (JNA) u novinskom feljtonu o beloruskim emigrantima između dva rata. On kaže da su emigranti „Tregubov i Krajinski zajedno sa dr Tomom Živanovićem osnovali zloglasni kriminalistički institut i na kraju *sva trojica su se stavili u službu okupatora*”.¹⁰² Ova optužba je netačna i nepravedna. Unutar usmene tradicije, ona je verovatno nastala u pokušaju da se objasni zašto je Živanović po oslobođenju uklonjen s univerziteta. A što se tiče onog novinskog feljtona, on je imao za cilj da sve ruske emigrante prikaže kao „protivnarodne elemente”, špijune i izdajnike i verovatno je bio samo jedan manevar u nekom od povremenih sukoba između jugoslovenskih i sovjetskih partijskih i obaveštajnih struktura. Tu je optužba za kolaboraciju uperena protiv Tregubova i Krajinskog, a Živanović je, kao njihov šef, samo kolateralna žrtva.

Optužba protiv Živanovića je mogla imati kakvu-takvu uverljivost, bar u okviru usmene tradicije, zahvaljujući okolnosti da je on 1941. godine potpisao Apel srpskom narodu i izjavu lojalnosti vladi Milana Nedića. Živanović jeste bio jedan od 411 potpisnika Apela srpskom narodu, kojim se stanovništvo poziva na borbu protiv komunista i poslušnost prema okupatoru.¹⁰³ Tačno je da su pojedini potpisnici Apela posle rata trpeli

100 Kandić, Lj., 2006, str. 277–278. Odluka predsednika vlade, M. Nedića, o penzionisanju Živanovića i osam drugih nastavnika nalazi se u arhivi Pravnog fakulteta.

101 Odluka od 11.01.1943. nalazi se u arhivi Pravnog fakulteta. Imovinu je primio, kao novopostavljeni upravnik i „rukovaoc instituta”, psihijatar Dušan Jevtić, docent PF na raspolaganju.

102 Lozo, S., 1976, Od dvoglavog orla do kukastog krsta: Ruska beloemigracija u Jugoslaviji (feljton), *Politika ekspres*, 19. januar – 20. februar; citat je iz nastavka objavljenog 29.01.1976 – kurziv dodat.

103 Apel je objavljen 13. avgusta 1941. godine u listu *Novo vreme*.

posledice, a neki su čak i streljani kao kolaboracionisti, između ostalog i zato što su potpisali Apel. Međutim, većina potpisnika (uključujući Živanovića) nije zbog toga bila podvrgnuta nikakvim represalijama, a pojedini su u posleratnom društvu zauzimali istaknuta mesta i uživali nesumnjiv ugled.¹⁰⁴ Slično je i sa izjavom lojalnosti Nedićevoj vladi, koju su morali da potpišu svi državni službenici, pa i profesori univerziteta. Kao i mnogi drugi, Živanović je izjavu potpisao, ali tek pošto je, sa grupom od 176 intelektualaca, uhapšen i smešten u logor na Banjici, gde je proveo više od mesec dana.¹⁰⁵

Ukratko, nema nikakvih dokaza da je Živanović saradivao s okupatorom ili s Nedićevom marionetskom vladom. Naprotiv, on je pod okupacijom hapšen, držan u logoru i prinudno penzionisan. Štaviše, izgleda da je hapšen *dva* puta: to tvrdi njegova snaha Olga,¹⁰⁶ ali i on sam.¹⁰⁷ (Mi nismo našli potvrdu za to drugo hapšenje.) Ne znamo zbog čega okupacione vlasti nisu verovala Živanoviću, s obzirom da je on u politici bio izrazito konzervativan i ni u čemu nije naginjao komunizmu ili masonstvu, a uz to je bio, bar jednim delom, nemački đak i sledbenik nemačke kriminologije. Možda mu je uzimano za zlo ono ismevanje fašističke propagande na kongresu Međunarodnog udruženja za krivično pravo u Palermu 1933. godine (v. str. 84). A možda je tome doprineo i njegov nastup na međunarodnom kongresu filozofâ u Pragu 1935, na kome je – po znatno kasnijem i ne sasvim pouzdanom svedočenju Dušana Nedeljkovića – ušao u sukob s „nemačkim i italijanskim fašistima”.¹⁰⁸

O ispravnosti Živanovićevog držanja pod okupacijom posredno govori i okolnost da je protiv njega vođena istraga povodom sasvim banalne anonimne prijave koju je krajem 1942. godine nemačkim vlastima podneo „jedan koji je video i mora prijaviti”. Prema toj prijavi, Živanović je neo-

104 Za pojedinačne sudbine potpisnika v. Cvetković, S., 2006, Ko su 104 (105) streljanih? Prilog istraživanju „divljih čišćenja” u Beogradu 1944, *Istorija 20. veka*, 1, str. 81–102.

105 Begović, S., 1988, Profesori i akademici u logoru na Banjici, u: *Univerzitet u Beogradu: Zbornik radova*, Beograd: Univerzitet u Beogradu i Savremena administracija, str. 246.

106 „Oktobra [1941] godine, Gestapo dolazi u njihovu kuću, odvođe Tomu Živanovića bez ikakvog obrazloženja [...]. [Živanović] biva zatvoren puna tri meseca da potpiše plakat [tj. Apel] u Gestapou a zatim je pušten kući. [...] Godine 1943. Gestapo ponovo dolazi, odvođe [Živanovića] na Banjicu gde posle nekoliko meseci provedenih u logoru biva pušten kući” – Živanović, O., 2003, Pomilovanje za profesora Živanovića, *Politika*, 8. april, str. A20. Autorka nije imala neposrednih saznanja o ovim hapšenjima, jer je porodicu Živanović upoznala tek kasnije, tako da ovde po sećanju prenosi ono što je tada mogla čuti od muža i/ili svestra.

107 „En 1942 mis par le gouvernement d'occupation allemande en retraite (deux fois inculpé et arrêté)” – *Autobiografija*, str. 2.

108 Nedeljković, D., 1973b, str. 8. Mi nismo našli potvrdu za ovu Nedeljkovićevu tvrdnju, koja je, uostalom, izneta u laudatornom nekrologu posle Živanovićeve smrti.

vlašćeno uzeo drva za ogrev namenjena Univerzitetu. Istragu je, po nalogu nemačkih vlasti, sproveo Univerzitet i ona je pokazala da je Živanović uzeo samo onu količinu drva koja mu je, kao i drugim nastavnicima, pripadala u okviru racionisanog snabdevanja.¹⁰⁹ Najzad, Živanović je imao i zvanično uverenje, crno na belo, da „za vreme okupacije nije bio pod oružjem u službi okupatora i njihovih pomagača i da nije bio organizator, funkcioner ni aktivni član u kvislinškim organizacijama”.¹¹⁰

U aprilskom bombardovanju Beograda 1941. godine stradala je kuća u Vuka Karadžića 10, pa se porodica Živanović uselila u prostorije Kriminalističkog instituta na Topličinom vencu.¹¹¹ Milka je kasnije dobila građevinsku dozvolu za rekonstrukciju oštećene kuće i otpočela radove, ali su radovi ubrzo obustavljeni, a kuća rekvirirana za potrebe nemačke vojske.¹¹²

Kada je ostao bez kuće, Živanović je tražio od Pravnog fakulteta da mu dodeli stan. Prema usmenoj tradiciji, tražio je (neki kažu: i dobio) baš stan svog kolege Mihaila Konstantinovića, koji se nalazio u emigraciji.¹¹³ Lj. Kandić piše, ne navodeći nikakav izvor i ne pominjući Konstantinovića po imenu, da je Živanović „svoj stambeni problem, izazvan rušenjem kuće u bombardovanju, privremeno rešio (na osnovu odluke nadležnog organa) useljenjem u stan kolege koji je otišao u emigraciju”.¹¹⁴ Ovo, međutim, nije tačno: tokom okupacije, kao i posle rata, Živanovići su živeli na Topličinom vencu, u stanu koji je ranije koristio Kriminalistički institut.

3. STAROST (1945–1971)

PENZIONISANJE I STATUS

Kao što ga je s Univerziteta uklonila kvislinška vlast pod okupacijom, tako je i nova, komunistička vlast Živanovića takoreći odmah penzionisala.¹¹⁵ Može se samo nagađati zašto je penzionisan Živanović, koji je tada,

109 AS, BU – Rekt., 1942, F-III-96.

110 Ovo (formularno) uverenje mu je izdao Narodni odbor I rejona u Beogradu 1945. godine radi regulisanja prava na penziju – ZMP.

111 Živanović, O., 2003, str. A20.

112 Istorijski arhiv Beograda, Opština grada Beograda, Tehnička direkcija, 1942, F-VIII-27.

113 Ja sam od D. Denkovića i D. Jankovića slušao da je Živanović *tražio i dobio* taj stan. Slobodan Perović je kazivao da je lično od Konstantinovića čuo da je Živanović *tražio* njegov stan (ovu informaciju sam dobio od Miodraga Orlića 01.11.2013).

114 Kandić, Lj., 2006, str. 278.

115 Odluka o penzionisanju doneta je 6. novembra 1945, a naknadno legalizovana Uredbom o penzionisanju državnih službenika od 13.01.1946 – up. Uverenje Ministarstva prosvete Srbije od 17.01.1946, ZMP.

istina, imao 36 godina staža (jer se vreme provedeno u prinudnoj penziji pod okupacijom računalo u staž), ali samo 61 godinu života. Usmena tradicija smatra da je razlog bio njegovo „loše držanje” pod okupacijom, a naročito okolnost da je potpisao Apel srpskom narodu i izjavu lojalnosti Nedićevoj vladi. Kao što smo videli, to nije tačno – njegovo držanje pod okupacijom je bilo ispravno, a što se potpisivanja Apela i izjave tiče, to je mogao biti samo povod – tačnije, izgovor – a ne i razlog, jer su mnogi potpisnici tih dokumenata pod novom vlašću pravili uspešne karijere. Ipak, i Živanovićeva ćerka Hjota je bila uverena da je njenom ocu pretilo streljanje zbog potpisivanja Apela, ali da ga je spasla intervencija tadašnjeg visokog komunističkog rukovodioca, Moše Pijade, na molbu njene majke, koju je Pijade poznao i cenio kao slikarku.

Drugi razlog za Živanovićevo penzionisanje koji se mogao čuti u okviru usmene tradicije bilo je njegovo navodno useljenje pod okupacijom u stan odsutnog kolege, Mihaila Konstantinovića; to isto piše i Lj. Kandić,¹¹⁶ ali, kao što smo videli, ni to nije tačno.

Prema trećem objašnjenju, Živanović je odmah posle rata bio pozvan da učestvuje u radu jedne stručne komisije za izradu novog krivičnog zakonodavstva. On je tada pristao da napiše nacrt Opšteg dela KZ, ali pod uslovom da mu se plati veoma visok honorar. Kada je to saznao predsednik komisije, Moša Pijade, naredio je da se Živanović isključi iz komisije („ovoga neću nikada više da vidim”) i otera u penziju.¹¹⁷

Najzad, nije nemoguće da su Živanovića u penziju oterale tadašnje službe bezbednosti.¹¹⁸ Te službe, koje su bile pod jakim sovjetskim uticajima, mogle su sumnjati Živanovića zbog pomoći koju je pre rata pružao pojedinim ruskim emigrantima-belogardejcima, zaposlenim u Kriminalističkom institutu. Po ulasku združenih snaga Crvene armije i jugoslovenskih partizana u Beograd, među ruskim emigrantima za koje se interesovala OZNA bio je i Živanovićev štićenik Krajinski. Državna komisija za utvrđivanje ratnih zločina je 1944. tražila njegovo hapšenje,¹¹⁹ a Sud časti BU je, u njegovom odsustvu, utvrdio da je on, zbog kolaboracije, „izgubio

116 Kandić, Lj., 2006, str. 278. S obzirom da autorka ne navodi izvore za ovu tvrdnju, verovatno se i ona zasniva na olako usvojenoj usmenoj tradiciji.

117 Ovaj podatak dobio sam od Milenka Kreće, koji se seća da ga je pročitao u novinskom feljtonu, objavljenom u listu *Politika* posle oktobra 2000. godine. Ja nisam uspeo da nađem takav feljton u *Politici*, ali je moguće da ga je Kreća pročitao u nekom drugom listu.

118 Prema obaveštenju Arhiva Srbije, u arhivskoj građi Bezbednosno-informativne agencije ne nalazi se dosije Tome Živanovića, ali još uvek nije moguće utvrditi da li takav dosije postoji u vojnim obaveštajnim službama.

119 Tešić, Lj., 2003, Crveni uragan nad Beogradom 1944–1945 (feljton), *Glas javnosti*, 18. decembar.

moralno pravo” da bude nastavnik.¹²⁰ A, kao što je pomenuto (str. 91), znatno posle rata (1976) je jedan oficir JNA u novinskom feljtonu tvrdio da su Krajinski, Tregubov i Živanović bili „u službi okupatora”.¹²¹

Slika 5. Legenda: Čestitka Bete Vukanović Tomi i Milki povodom 25. godišnjice braka, 1946.

Tek, koji god razlozi da su bili po sredi, Živanović je 1945. godine ostao bez profesure i zaposlenja. A povrh toga je, kao i toliki pripadnici buržoazije, ostao i bez znatnog dela porodične imovine, jer su Milkinе kuće u ulicama Vuka Karadžića i Francuskoj nacionalizovane. Ipak su u tom pogledu Živanović i prošli bolje nego mnogi drugi: porodica je u vlasništvu zadržala čak šest stanova u Francuskoj 35, koji su izuzeti od nacionalizacije, mada tek posle dugačkog upravnо-sudskog postupka (1961. godine). Samo dva ta stana su bila useljiva i u njima su živeli sin Mihajlo i

120 Bondžić, D., 2005, „Nova vlast”, obnova i početak rada beogradskog univerziteta, *Godišnjak grada Beograda*, str. 349–383; citat na str. 367.

121 Lozo, S., 1976.

ćerka Hjota, ali su preostale uspeli da prodaju.¹²² Što se tiče Tome i Milke, oni su živeli na Topličinom vencu 19, u stanu svojevremeno iznajmljenom za potrebe Kriminalističkog instituta. Sa njima je do smrti (1954) živela Milkina tetka Hjota. A kada je umrla Milka (1961), Toma je prešao kod ćerke u Francusku 35, gde je i umro.

Živanović jeste bio odstranjen s univerziteta, ali mu nisu stavljanе nikakve druge prepreke u pogledu daljeg naučnog rada. Naprotiv, nova vlast ga je priznavala kao *bona fide* naučnog radnika i dodeljivala mu odgovarajući status. Tako je 1945. godine Narodni odbor Beograda dodelio pomoć u ogrevu (po tonu uglja i metar drva) univerzitetским nastavnicima i asistentima s doktoratom „da bi mogli nesmetano raditi u toku zime u svojim bibliotekama”; istu takvu pomoć je primilo i četrdesetak penzionisanih profesora, a među njima i Toma Živanović. Kao i mnogi drugi penzionisani nastavnici, i on je povremeno dobijao jednokratnu novčanu pomoć iz državnog budžeta.¹²³

Ali o Živanovićevom statusu nije moglo biti sumnje pre svega zato što je on ostao aktivan član Akademije nauka, u okviru koje je organizovao i vodio niz zamašnih naučnih projekata, od koje je primao akademski dodatak i o čijem trošku je, uz podršku iz državnog budžeta, preduzimao brojna studijska putovanja po zemlji i inostranstvu.

Najzad, Živanović je zadržao svoj visok status unutar međunarodnih naučnih udruženja i međunarodne akademske zajednice uopšte. Iako su u prvim posleratnim godinama komunikacije s inostranstvom bile otežane, on je održavao prepisku s inostranim kolegama, slao radove za međunarodne časopise i, već od ranih 1950-ih godina, putovao na međunarodne kongrese i studijske boravke u evropskim metropolama.

AKADEMIJA NAUKA

U Akademiji se Živanović svrstavao uz grupu konzervativnih članova, nimalo sklonih komunističkoj vlasti, pa je tako 1947. godine glasao protiv usvajanja ostavke tadašnjeg predsednika, Aleksandra Belića, što je u ono vreme predstavljalo svojevrsan gest otpora režimu. Nesklonost prema novoj vlasti Živanović je pokazao i time što je (1954. godine), na zahtev odbrane u političkom procesu protiv mitropolita Arsenija Bradvarića dao pravno mišljenje o prvostepenoj presudi, sa zaključkom da tu nije bilo mesta krivičnom nego, eventualno, samo disciplinskom gonje-

122 Katastarska opština Beograd 1, zemljišnoknjižni uložak br. 1798.

123 Bondžić, D., 2004, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, Beograd, Institut za savremenu istoriju, str. 271 n149 i n151.

nju.¹²⁴ No, glavne Živanovićeve aktivnosti u Akademiji bile su vezane za njegove naučne projekte.

U jednom pismu Društvenom odeljenju SANU (oko 1950), Živanović naglašava da je, „od mog penzionisanja”, „veza srpske krivične nauke [s drugim međunarodnim udruženjima] morala olabaviti”. Da se takvo stanje stvari promeni, pri Akademiji treba osnovati jedan „Srpski međunarodni centar za Krivično pravo i celokupnu Kriminologiju”, koji se ne bi bavio istraživanjima i ne bi zahtevao kancelariju ni finansijska sredstva nego bi samo „održavao naučnu vezu međunarodnu”.¹²⁵

Otrprike u isto vreme, Živanović je predložio da se pri Akademiji osnuje jedan nov kriminalistički institut (iako je stari, čiji je on osnivač bio, i dalje postojao pri Pravnom fakultetu). Za taj plan je dobio podršku Akademije, ali ne i državnih vlasti, od kojih je zavisilo finansiranje projekta. Živanović ipak nije gubio nadu, pa je 1950. godine jednim ljutitim dopisom, mada uzaludno, pitao Ministarstvo za nauku i kulturu Narodne Republike Srbije: „Zašto, protivno gledištu SAN-a, još nije osnovan Kriminalistički institut pri Akademiji?”¹²⁶

Drugi, uspešnji projekti koje je Živanović preduzeo u okviru SANU bili su: (a) rad na istoriji srpskog prava; (b) dovršavanje sistema sintetičke filozofije prava; i (c) demonstriranje globalnog uticaja triparticije na krivičnopravnu teoriju i krivično zakonodavstvo. Ujedno je, izgleda, odustao od jednog predratnog projekta, „istraživanja u oblasti Kriminalne etnologije”, o kome je svojevremeno izveštavao Akademiju.¹²⁷ Nikakvi rezultati ovih istraživanja nisu objavljeni niti o njima ima traga u njegovoj sačuvanoj zaostavštini.

Izvori srpskog prava

Što se tiče istorije srpskog prava, prvo je obnovljen (1948. godine) rad Akademijinog Odbora za izdavanje izvora srpskog prava, osnovanog još pre rata (1938) Živanovićevom inicijativom i pod njegovim rukovod-

124 Džomić, V., 2003, *Stradanje Srpske Crkve od komunista*, 1–3, Cetinje, Svetigora; dostupno na: <http://www.rastko.rs/istorija/dzomic-stradkom/stradkom-stradanje.html> (sajt posećen 19.02.2016). Kada kažemo da je Živanović ovim pokazao nesklonost vlastima, mislimo na to što je pristao da pomogne odbranu jednog političkog krivca, a ne na sadržinu njegovog pravnog mišljenja.

125 Koncept ovog predloga, namenjenog Odeljenju društvenih nauka SANU, nalazi se među Živanovićevim hartijama u ZMP. Koncept nije datiran, ali je morao nastati 1950. godine. U gornjem desnom uglu je Živanović dopisao „Nisam podneo ovo!”.

126 Pismo Živanovića Ministarstvu od 12.12.1950, ZMP.

127 Živanović, T., 1939–1940, [Izveštaji] Srpskoj kraljevskoj akademiji, Godišnjak Srpske kraljevske akademije, str. 353–355 (1939) i 50: 256–258 (1940).

stvom, a zatim je (1954), kao poseban projekat, osnovan Odbor za izdavanje Krmčije. Oba ova odbora bila su u sastavu Istorijskog instituta SANU. U okviru onog prvog projekta, Živanović je sa saradnicima putovao po Srbiji i tragao za propisima i pravnim aktima srpskih vlasti iz 19. veka u zavičajnim arhivima, manastirima i crkvama.¹²⁸

Kada je, prilikom reorganizacije SANU 1961. godine, Istorijski institut izdvojen kao samostalna naučna ustanova, obustavljen je rad ovih odbora, a projekat Krmčije je poveren Istorijskom institutu. Tim povodom je Živanović ušao u oštar sukob s Georgijem Ostrogorskim, koji je tvrdio da je u Živanovićevom odboru za Krmčiju bilo „nepravilnosti”. Živanović je protiv Ostrogorskog podneo nekoliko žalbi Izvršnom odboru SANU, zahtevajući da se rad na izdavanju pravnih izvora, uključujući Krmčiju, nastavi u okviru postojećih Akademijinih odbora. Taj rad se, tvrdio je Živanović, može nastaviti „samo po sistemu, principima i metodu, koji je u toku godina predsednik odbora [tj. Živanović] utvrđivao s članovima odbora”. S obzirom da je Istorijski institut „van Akademije”, „predsednik odbora nije u stanju, da u njemu može saradivati, a bez njega kao pravnik koji je davao opšti pravac rada na pravnom aktu Krmčije izdavanje iste ne može se pravilno završiti”.¹²⁹

U ovom sukobu je Živanović izvojevao delimičnu pobedu, pa je Odbor za izdavanje izvora srpskog prava nastavio rad, a Krmčija je prešla u nadležnost Istorijskog instituta. Odbor je pokrenuo ediciju „Izvori srpskog prava”, u kojoj su kao prva knjiga 1967. godine izašli Živanovićevi *Zakonski izvori krivičnog prava Srbije i istorijski razvoj njegov i njenog krivičnog pravosuđa od 1804. do 1865.* Iako analiza Živanovićevog naučnog opusa ne spada u okvir ovih priloga za biografiju, o toj knjizi treba reći nešto više, jer ona dobro ilustruje opadanje Živanovićeve kreativnosti.

Kako se vidi iz predgovora, ovaj rad potiče iz 1903. godine i u osnovi predstavlja svetosavski temat, „o Svetoslavskoj proslavi 1904. [...] nagrađen prvom nagradom novčanom (u napoleondorima)”. U prvobitnom obliku nije štampan, osim što je, na osnovu u njemu sadržane građe, Živanović objavio jedan od svojih prvih članaka, o smrtnoj kazni.¹³⁰ Rukopis je iz-

128 V. Živanovićev „Izveštaj o putovanju radi prikupljanja građe za izvore srpskog prava u: Kragujevac, Užice, Čačak, Kraljevo i manastire Žiču, Ljubostinju i Studenicu”, podnet Akademiji 12.11.1960, kao i njegov „Izveštaj o stanju arhiva u Požarevcu i Srbiji”, bez datuma – ZMP.

129 Podnesak Živanovića Izvršnom odboru SANU od 31.01.1963. V. i njegov podnesak Odeljenju društvenih nauka od 26.06.1963, u kome tvrdi da bi poveravanje rada na izdavanju Krmčije Istorijskom institutu bilo „jedno preotimanje, koje bi imalo hrdave posledice”. Oba dokumenta se nalaze u Živanovićevoj zaostavštini u ZMP.

130 Živanović, T., 1906, Izvršenje smrtno kazne po Dušanovom Zakoniku i u obnovljenoj srpskoj državi pre i posle izdanja Kaznenog zakonika (1860), *Branič*, 5–6, str. 371–392.

gubljen u Prvom svetskom ratu i pronađen posle 40 godina, pa objavljen tek „posle pregleda iz osnova, prerađivanja i dopunjavanja”.¹³¹

Međutim, poređenje izdanja iz 1967. sa prvobitnim rukopisom (koji je sačuvan i nalazi se u Zavičajnom muzeju Paraćin) pokazuje da su prerade i dopune bile sasvim sitne i površne. Dodat je mali broj novih izvora, a prateći tekst je prerađivan samo utoliko što je sistem krivičnog prava Srbije u 19. veku izložen u skladu s teorijom triparticije.¹³² Literatura navedena 1903. godine nije ažurirana, pa jedva da ima referenci na dela iz 20. veka (npr.: jedan članak D. Alimpića iz 1906. i „zapis jednog užičkog pekara” o izvršenju telesne kazne, objavljen u *Politici* 1966. godine). Nisu ažurirane ni arhivske signature objavljenih izvora, iako su u prethodnih 60 godina one menjane, tako da istraživači danas ne mogu (ili vrlo teško mogu) da lociraju pojedine dokumente (niti su to mogli 1967, kada je knjiga objavljena). Ovo je utoliko nezgodnije što zbornik sadrži i neke dokumente za koje Živanović kaže da su nestali tokom Prvog svetskog rata, ali nigde ne navodi koji su to dokumenti;¹³³ danas istraživači u arhivu ne mogu da nađu ni izgubljene ni (osim slučajno) sačuvane dokumente koje je on objavio. Najzad, Živanović nije menjao niti je detaljnije objasnio kriterijume kojima se još 1903. rukovodio prilikom odabira građe za objavljivanje i ekscerptiranja obimnijih dokumenata (naročito ekscerptiranja kaznenih odredbi iz „administrativnih zakona”).

Sintetička filozofija

Prvi tom *Sintetičke filozofije prava*, objavljen na srpskom (1921) i francuskom (1927), imao je oko 100 strana. Drugi i treći tom, objavljeni u izdanju SANU 1951. odnosno 1959. godine, imali su ukupno blizu 1.300 strana. U posleratnoj srpskoj literaturi to delo se nepodeljeno smatra najvećim dostignućem domaće pravne filozofije. Pojedini dodaju da je ostvarenje takve snage „teško naći i u samoj svetskoj filozofiji”,¹³⁴ ili da je Živanovićeva knjiga „jedna od najboljih, najsmelijih i najdubljih u svetskoj pravnoj filozofiji”,¹³⁵ a oni najoduševljeniji da je „Sintetička pravna filozo-

131 Citati su iz Predgovora izdanju iz 1967. godine (Živanović, T., 1967, str. 1–4).

132 Uz jednu rečenicu iz prvobitnog teksta, koja glasi: „Teorija saučešća je jedna od najtrnovitijih oblasti krivičnog prava”, Živanović je 1967. dodao napomenu: „Ovaj tekst iz 1903 je značajan za nastanak triparticije 1909” (str. 463).

133 „Otpočeli smo 1903. prikupljanje izvora [...] u Državnoj arhivi (koja je tada bila u svom starom sastavu). Taj deo građe je u Državnoj arhivi nestao za vreme prvog svetskog rata, te su ovde izneti izvori iz Državne arhive, jedini ostatak od njih” (str. 1).

134 Lukić, R., 1965, Toma Živanović kao pravni filozof, *Filozofija*, 2, str. 219–232; citat na str. 230.

135 Vračar, S., 1982, str. 245.

fija knjiga mudrosti (*Liber sapientiae*)”.¹³⁶ Ipak, danas se o Živanoviću kao filozofu piše samo u domaćim časopisima, a njegova *Sintetička filozofija*, u vreme kada je dovršena, nije izazvala znatnije reakcije u inostranstvu (v. str. 104).

Triparticija

Treće glavno Živanovićevo delo, napisano 1948, dopunjavano 1955. i 1963, a objavljeno 1966. godine, bio je *Sistem rasprava o sistemu krivičnog prava i primeni u drugim pravnim i vanpravnim naukama*.

Tema kojom se Živanović opsesivno bavio, još od Prvog svetskog rata, bila je recepcija triparticije u pravnoj literaturi i njen uticaj na zakonodavstvo. Zapravo, on je smatrao da je svaki autor koji materiju krivičnog prava sistematizuje tako da posebno govori o izvršiocu krivičnog dela – *tripartist*, tj. njegov sledbenik. Isto tako, svi krivični zakonicu u kojima neki odeljak nosi naslov „krivac” (ili čak samo „krivična odgovornost”, „kažnjivost” ili slično) su, po Živanovićevom mišljenju, *tripartistni*. Ono što ga je bunilo, i protiv čega se bunio, bila je okolnost da svi autori izričito ne pominju njega kao tvorca triparticije – to je smatrao „prikrivanjem porekla triparticije”, i to namernim ili čak – zlonamernim. Isto tako su ga bunili oni autori koji ne slede apsolutno njegovu sopstvenu konstrukciju „krivca” (po kojoj „krivca” čine: izvršilac dela, vinost i objektivni lični uslovi krivične odgovornosti), nego njegove elemente izlažu drugim redom ili u okviru nekog drugog pojma. Njih je nazvao „neintegralnim” ili „krnjim” *tripartistima*. Sve te autore je Živanović zlovoljno upozoravao da ne odstupaju od triparticije i ne prikrivaju njeno poreklo, jer je on, Živanović, „otac teorije triparticije u nauci krivičnog prava”. A na drugom mestu piše: „Tripartitna škola (ili krivičnopravni personalizam) je, kao što se vidi, zamenila Bipartitnu školu. Bipartitiju i neintegralnu Tripartitiju moguće je primenjivati samo iz neznanja ili iz *drugih motiva*”.¹³⁷

Zapravo, Živanović nije priznavao da je svaka sistematizacija krivičnopravnih pojmova tek jedno heurističko sredstvo za njihovu plodniju analizu i razradu, već je držao da je baš njegova sistematizacija ne samo jedina „pravilna” nego i jedina moguća. Zato je svako odstupanje od nje doživljavao kao ogrešenje o „nauku”, ali i o njega lično i osuđivao sve „varijante” triparticije. Na primer, on je smatrao da se pitanje raspravljano na VII međunarodnom kongresu za krivično pravo (Atina, 1957), „Moderna

136 Jarić, S., 1995, *Metafizika Tome Živanovića*, Paraćin, Skupština opštine Paraćin, str. 8.

137 „Za sve [prečutkivače] važi [...] izjava belg. profesora Gunzburga [data 1933. godine]: ‘Givanovitch, la père de la Théorie du tripartisme dans la science du droit criminel’, – Živanović, T., 1966, str. 4, 271; kurziv dodat.

orijentacija pojmova izvršilac krivičnog dela i sudelovanje u krivičnom delu”, ticalo samo „triparticije i njene evolucije”. Iako je, kaže on, u diskusiji pominjano kako su „danas svi saglasni i zastupaju ovaj način gledanja [tj. triparticiju]”, ostao je nezadovoljan jer u zaključcima kongresa nije potvrđena njegova izvorna teorija o saučesništvu: „Pravilno rešenje ovog pitanja s obzirom na saučešće omele su pomenute varijante”.¹³⁸

Mnogi autori iz oblasti krivičnog prava, kao i mnogi redaktori zakonskih projekata širom sveta su, prirodno, čitali i pominjali Živanovićeve radove, kao što su to činili i s drugim piscima. Međutim, Živanović je automatski sve njih proglašavao (neintegralnim) tripartistima. Do kakvih apsurdna ovo vodi, najbolje se vidi po Živanovićevim tvrdnjama o anglosaksonskom krivičnom pravu. Engleska pravna doktrina već vekovima uči da su dva bitna elementa krivičnog dela: radnja i vinost (*actus reus* i *mens rea*), i ta se definicija nalazi u svakom udžbeniku krivičnog prava.¹³⁹ Analizirajući jedan takav udžbenik,¹⁴⁰ Živanović zaključuje da njegov autor „primenjuje triparticiju, predstavljajući [...] kao zasebne pojmove krivično delo (*actus rei*) i krivca (*mens rea*). No (ne pominjući poreklo triparticije) unosi voljnost (*voluntarity*) radnje u krivično delo, te je tako njegova triparticija jedna vrsta neintegralne triparticije”. I tako je dotični autor, Glenvil Vilijams, iako možda nije ni čitao Živanovićeve radove, završio kao prikrivač porekla triparticije i neintegralni tripartist.

Slično ovome, pišući o recepciji triparticije u Sjedinjenim Američkim Državama, Živanović kao svog sledbenika navodi Džeroma Hola: „Pre-lazeći na pitanje osnovnih pojmova (*fundamental principles*), [on] ističe samo naše radove o triparticiji (prećutno ih predstavljajući kao prve o problemu *osnovnih* pojmova krivičnog prava)”.¹⁴¹ Podvlačeći reči „osnovni” i „fundamental”, Živanović kao da previđa da se Hol bavio osnovnim *principima*, a ne *pojmovima*. U stvari, Hol samo usput (u tri fusnote) pominje triparticiju i Živanovićeve radove, i to kao „promišljene” (thoughtful), ali njegove argumente odbacuje kao pozitivističke i zato „netačne” (fallacious). A koliko daleko je Hol bio od triparticije vidi se po njegovoj glavnoj tezi, po kojoj nikakva „formalna nauka” krivičnog prava nije moguća.¹⁴²

138 *Isto*, 2.

139 Npr.: „The two essential constituents of crime of common law [are] *actus reus* and *mens rea*” – *Kenny’s outlines of criminal law*, 1964, Kembridž, Cambridge University Press, str. 26. Inače, doktrina potiče od Edvarda Kuka (1552–1634), koji ju je formulisao rečima: „*actus non facit reum nisi mens sit rea*”.

140 Williams, G., 1961, *Criminal Law: The General Part*, London, Steven & Sons.

141 Živanović, T., 1966, str. 214.

142 „It is highly questionable, even theoretically [...] whether we can ever have a formal science of criminal law that would possess any practical utility. The requirements of formal science would blot out essential characteristics of any actual penal law” – Hall,

Još bizarnija je Živanovićeve tvrdnja da je poznati višedecenijski projekat Američkog pravnog instituta (*American Law Institute*), „Model krivičnog zakonika SAD”, zasnovan na triparticiji.¹⁴³

Živanović je bio toliko obuzet idejom o izdvajanju *subjekta* u poseban teorijski pojam da je predlagao primenu triparticije, bilo kao „personalizma” bilo kao „trijalizma (trojstva)”, u svim pravnim, ali i mnogim vanpravnim naučnim disciplinama. Tako, po njemu, u botanici i zoologiji treba razlikovati biljku/životinju (1) po njenoj biološkoj strukturi, (2) kao psihološki i psihopatološki subjekat i (3) „životne i sociološke (ekološke) konsekvencije jednog i drugog”; „sem toga potrebno je zasnovati i zoološku odnosno botaničku kriminologiju, gde bi se proučavali njihovi delikti, krivci kod ovih i potrebne sankcije za životinje”.¹⁴⁴ Ovakve i još bizarnije predloge je Živanović činio i u pogledu ekonomije, istorije pa i istorije književnosti.

KONTAKTI S INOSTRANSTVOM

U prvim posleratnim godinama putovanja u inostranstvo bila su skopčana sa skoro nepremostivim preprekama (izlazne vize, devizna sredstva). Zato, na primer, Živanović nije prisustvovao prvom posleratnom sastanku Upravnog odbora Međunarodnog udruženja za krivično pravo, održanom 18. maja 1946. u zgradi Međunarodnog tribunala u Nirnbergu.¹⁴⁵ Ali, od 1956. godine Živanović često putuje, učestvuje na međunarodnim skupovima i kongresima i radi u stranim bibliotekama. Prvo takvo njegovo putovanje bilo je u maju 1956, kada je u Austrijskoj akademiji nauka u Beču održao predavanje pod naslovom: „Suština i posledice krivično-pravne Triparticije i njena primena u drugim pravnim i nekim vanpravnim naukama”.¹⁴⁶ Već sledeće godine, zajedno s Milkom a o trošku SANU, putuje u Englesku, Francusku, Italiju i Austriju. Iste godine učestvuje na VII međunarodnom kongresu za krivično pravo u Atini. Zatim, 1961. godine, boravi u Nemačkoj, Francuskoj, Italiji i Švajcarskoj; iako je SANU za njege uplatila kotizaciju, izveštava da te godine „nije mogao” da učestvuje na

J., 1941, Prolegomena to a Science of Criminal Law, *University of Pennsylvania Law Review*, 5, str. 549–580; citat na str. 562.

143 Živanović, T., 1966, str. 234.

144 Živanović, T., 1966, str. 258.

145 Procès-verbal de la réunion de l’AIDP siège du Tribunal Militaire International (Nuremberg) 18 mai 1946, 2002, *Revue internationale de droit pénal*, 1, str. 321–335. „M. DE VABRES précise que se sont excusés [...] M. GIVANOVITCH, Professeur à la Faculté de Droit de Belgrade” (str. 322).

146 „Wesen und Wirkungen der stratrechtlichen Tripartition, Ihre Anwendung in den anderen Rechtswissenschaften und in einigen auserrechtlichen Wissenschaften” – up. *Autobiografija*, 3.

kriminološkom kongresu u Hagu. Često posećuje Francusku: na primer, studijski boravak 1965. i dve posete 1967. godine, a nekoliko puta putuje u London. Na putovanjima ga prvo prati Milka, a kasnije sin Mihajlo.¹⁴⁷

Boravke u inostranstvu Živanović koristi da obnovi veze sa stranim naučnicima s kojima je sarađivao pre rata, kao i da uspostavi nove. Sudeći prema sačuvanoj prepisci, uspostavio je, pored ostalih, kontakte s Vespazijanom Pelom, Markom Anselom i Leonom Radzinovicem. Pela je posle rata (1946–1952) bio predsednik Međunarodnog udruženja za krivično pravo, a pre rata je tesno sarađivao s Živanovićem na problemima međunarodnog krivičnog prava. Ansel je posle rata postao ključna ličnost u međunarodnim krivičnopravnim krugovima, pre svega kao proponent teorije Nove društvene odbrane, kojom su se rukovodili organi Ujedinjenih nacija u oblasti kriminalne politike. Najzad, Leon Radzinovic je bio profesor i direktor Instituta za kriminologiju u Kembridžu, ali je predavao i bio uticajan i u Americi.¹⁴⁸

Prilikom boravaka u inostranstvu, Živanović je imao na umu dva glavna cilja: (a) da izdejstvuje objavljivanje svojih glavnih radova (sintetička filozofija i rasprave o triparticiji) na nekom od svetskih jezika i (b) da obezbedi zaposlenje u inostranstvu za sina. Ni s jednim ni s drugim nije imao mnogo uspeha.

Strani izdavači su se pokazali krajnje rezervisanim. Juna 1955. godine Živanović je ponudio svom starom pariskom izdavaču (*Rousseau et Cie*) rukopis drugog toma *Sintetičke filozofije prava*.¹⁴⁹ U maju 1956. izdavač je ponudu odbio, i to s razlogom. Naime, za više od deset godina (1945–1955) uspeo je da proda samo tri primerka prvog toma. Slično, ili gore, je išlo i s drugim dvema Živanovićevim knjigama koje je ovaj izdavač objavio pre rata: prodato je samo deset primeraka *Osnovnih problema krivičnog prava* i jedan jedini primerak *Osnovnih problema etike*. Pošto su troškovi skladištenja bili znatno veći od ostvarivog prihoda, izdavač je, u skladu s ugovorom, zatražio Živanovićevu saglasnost da u magacinu zadrži samo po 50 primeraka svakog naslova a da preostali tiraž uništi.¹⁵⁰

147 Za ova i druga Živanovićeva putovanja v. njegove pasoše (izdate 1957, 1961. i 1967. godine) i njegove izveštaje SANU u ZMP.

148 Radzinovic (1906–1999) je bio moj profesor u Kembridžu 1970/71 godine. On se sećao Živanovića najviše po njegovoj polemici s Enrikom Ferijem. (Sâm Radzinovic je bio Ferijev đak i o njemu je napisao jedan perceptivan esej pod naslovom „Maestro”, u: Radzinowicz, L., 1998, *Adventures in Criminology*, London, Routledge, str. 1–4.) Ali setio se i da je Živanovića sreo na kongresu u Atini 1957. i da se dopisivao s njim (kada mi je Radzinovic ovo govorio, Živanović je još bio živ).

149 Rukopis je predstavljao znatno skraćenu verziju drugog i trećeg toma srpskog izdanja.

150 Pismo izdavača Živanoviću od 28.05.1956. s obračunom prodatih knjiga u prilogu – ZMP. Naslovi o kojima je reč su: *Système de la philosophie juridique synthétique*

Ni drugi inostrani izdavači nisu bili zainteresovani za Živanovićevo sintetičku filozofiju. On je bio izradio neku vrstu rezimea tog svog dela na engleskom (sa mnogo jezičkih i pravopisnih grešaka), pod naslovom „System of Synthetic Philosophy of Law and Juristic Sciences”, i poslao ga američkim izdavačima *University of Washington Press* (1963) i *Doubleday* (1966), ali bezuspešno. Rukopis na francuskom je 1965. poslao jednom drugom pariskom izdavaču (*Editions A. Padone*), ali ga je i taj odbio.¹⁵¹

Ipak, drugi tom *Sintetičke filozofije* na francuskom je ugledao dana pred Živanovićevo smrt, 1970. godine, u izdanju koje je dotirao francuski Nacionalni centar za naučna istraživanja (CNRS).¹⁵² U sačuvanoj prepisci ima nagoveštaja da je ovome doprineo Mark Ansel, tada najuticajniji francuski krivičar, koji je s Živanovićem saradivao još pre rata. Knjiga se nalazi u brojnim bibliotekama širom sveta, ali se, izgleda, nije prodavala niti se danas može nabaviti, možda zato što je preostali tiraž u nekom trenutku uništen.¹⁵³ Jedini prikaz koji se može naći na JSTORu je vrlo kratka beleška Žana Karbonijea, koji je Živanovićevo delo ocenio kao „uglavnom metafizičko”.¹⁵⁴

Drugo delo koje je Živanović želeo da objavi u inostranstvu bio je *Sistem rasprava o sistemu krivičnog prava*. Nešto iz njih je usmeno saopštio, na nemačkom, u svom predavanju u Austrijskoj akademiji nauka u Beču 1956. godine (v. str. 102), a zatim je uporno pokušavao da negde objavi francusku ili englesku verziju. Englesku je pripremio pod nešto izmenjenim naslovom, u kome se pominju „svetske reperkusije” triparticije, uz napomenu da je u pitanju njegovo „neobjavljeno” bečko predavanje.¹⁵⁵ Pored toga, na engleskom je izradio i „autorski rezime” konačne srpske verzije „Sistema rasprava” i poslao ga nekolikim američkim izdavačima, obećavajući integralni tekst na engleskom ukoliko su spremni da ga obja-

(1927), *Les problèmes fondamentaux du droit criminel* (1929) i *Les problèmes fondamentaux de l'Ethique (Philosophie morale)* (1937).

151 Prepiska s izdavačima, ZMP.

152 Givanovitch, T., 1970, *Système de la philosophie juridique synthétique*, Pariz, Librairie generale de droit et de jurisprudence.

153 Nema je u katalogu izdavača (<http://www.lgdj.fr/>) niti na knjižarskim sajtovima, kako stranim (npr. www.amazon.com) tako i domaćim (npr. www.kupindo.com).

154 C[arbonnier], J., 1970, Thomas Givanovitch, „Système de la philosophie juridique synthétique”, *L'Année sociologique*, 367.

155 „Criminal Juristic Tripartition, its World Repercussions and its Application in other Juridical Sciences and in Certain Extra-judicial Sciences”, rukopis kucan pisačom mašinom – ZMP. Međutim, u zaglavlju je dopisao rukom: „tekst tripart. koji je štampala austr. akadem. 1956” (kurziv dodat). Mi nismo našli bibliografskog traga tom štampanom tekstu.

ve.¹⁵⁶ Nijedan nije bio spreman. Na francuskom je Živanović pripremio integralan tekst „Sistema rasprava”, ali ni za njega nije našao izdavača – poslednji koji ga je odbio bio je Francuski centar za uporedno pravo, u januaru 1970.¹⁵⁷

Slika 6. Legenda: Toma Živanović u Rimu, verovatno 1967.

Ni međunarodni časopisi iz oblasti prava i filozofije nisu bili zainteresovani za ove Živanovićeve radove, koje im je on nudio u obliku članaka. Na primer, njegove članke su odbili nemački časopisi *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* i *Zeitschrift für philosophische Forschung*, kao i engleski *British Journal of Criminology*.¹⁵⁸ S druge strane, Živanović je posle rata (1951–1965) objavio čak šest članaka u Međunarodnoj reviji za krivično pravo.¹⁵⁹ Za razliku od odbijenih, ovi objavljeni članci su se bavili savremenijim temama, naročito ljudskim pravima, koja su posle rata dospela u središte interesovanja naučne zajednice ili su bili empirijskog karak-

156 „Studies on the bipartite and tripartite system of Criminal Law and of Criminal Codes (with application of the Tripartition and its Personalism in other juristic and in extrajuristic sciences) by Prof. Dr. Thomas Givanovitch. Author's Summary of the Studies”, rukopis kucan pisaćom mašinom – ZMP.

157 Pisma Centra i Instituta za uporedno pravo od 21.01. i 12.02.1970. godine – ZMP.

158 Pisma G. Šiškova i L. Radzinovica od 08.04.1967. i 24.05.1961. godine – ZMP.

159 *Revue internationale de droit pénal*. V. *Bibliografija*, 1973, pod 196, 198–200, 202 i 209.

tera (npr. saopštenja o savremenom jugoslovenskom krivičnom pravu). Tu promenu u naučnoj zajednici je dobro objasnio Leon Radzinovic u pismu kojim obaveštava Živanovića da neće objaviti njegov članak o filozofiji prava: „Sadašnji trend je protiv bavljenja teorijskim studijama, koliko god bi one mogle biti važne, a za bavljenje empirijskim materijalom”. Ukratko, Živanovićeve filozofije prava i njegova triparticija postale su anahrone i za njih se niko više nije zanimao.

Drugi Živanovićev projekat, da zaposli sina Mihajla-Mišu, bio je potpuno bezuspešan. Mihajlo je imao doktorat pravnih nauka i zaposlenje u beogradskom Institutu za spoljnu trgovinu, gde je stekao zvanje naučnog savetnika. Pomagao je ocu kako u svakodnevnim poslovima tako i u naučnom radu.¹⁶⁰ Bio je hronično nezadovoljan radnim mestom i pokušavao je da, uz očevu pomoć, nađe posao u inostranstvu. Tako je 1965. godine iz Pariza, po očevom savetu, pisao Radzinovicu, moleći ga, u Tomino ime, da mu obezbedi mesto docenta („associated professor”) „na nekom američkom pravnom fakultetu (u Njujorku, Vašingtonu, Indianapolisu ili nekom drugom)”.¹⁶¹ Miša je ipak ostao u Beogradu, gde je 1970. konkurisao za profesora za predmet Svetska privreda na Fakultetu organizacionih nauka (nije izabran).

Ovde bi se moglo dodati da je Mihajlo Živanović bio privržen ocu. Kada se, posle Živanovićeve smrti, u novinama pojavio onaj feljton u kome je on optuživan za kolaboraciju u Drugom svetskom ratu (v. str. 91), Mihajlo je podneo privatnu tužbu za krivično delo klevete protiv autora, Svetozara Loza. Prvi opštinski sud u Beogradu je doneo oslobađajuću presudu, na koju se Mihajlo žalio. Okružni sud je žalbu odbio 13. avgusta 1976,¹⁶² ali Mihajlo nije dočekao drugostepenu presudu: umro je mesec dana ranije, od infarkta srca.¹⁶³

160 Povremeno je obavljao kupovine i donosio namirnice, a pomagao je u korekturi šifova za *Sintetičku filozofiju*, pri kojoj je Toma pokazao veliku upornost i pedantnost: „Ovde su moji tabaci u poslednjem, delom preposlednjem čitanju reviziskom. Tri revizije (retko četiri) s 6 u početku, posle sa 7, nekad i 8 čitanja. U početku je Miša korigirao (posle mojih šest čitanja sedmo)” – beleška Tome Živanovića od 08.05.1959, ZMP. Za kupovine v. „spisak poslova koje treba da obavi Miša”, ZMP.

161 Koncept pisma od januara 1965. na francuskom – ZMP. Mihajlo ga je potpisao kao „associe scientifique de l’Institute de commerce exterieur”.

162 Postupak je započet pred Okružnim sudom (K-179/76), a zatim prenet Prvom opštinskom sudu (K-234/76). Podaci o toku postupka su iz upisnika toga suda za 1976. godinu, jer je spis predmeta komisijski uništen 1986. godine – up. Prvi opštinski sud u Beogradu, *Spisak uništenih „K” predmeta 1976. god.*, april 1986. Dugujem zahvalnost Neveni Drobnjaković, advokatskoj pripravnici, koja je obavila potrebno istraživanje u sudskoj arhivi.

163 Mihajlova udovica, Olga Živanović, bila je uverena da je infarkt izazvan stresom pod kojim je Mihajlo bio zbog toka suđenja i prvostepene oslobađajuće presude – Živanović, O., 2003.

NOBELOVA NAGRADA

Živanovićevo visoko mišljenje o vrednosti sopstvenih naučnih radova je vremenom preraslo u opsesiju i on je počeo da gubi osećaj za realnost, pa je sam sebe kandidovao za Nobelovu nagradu. Prvo je mislio da se Nobelova nagrada dodeljuje i za pravo, a kada je shvatio da to nije slučaj, podneo je kandidaturu za oblast književnosti, i to dva puta – 1960. i 1961. godine.¹⁶⁴ Na ideju je došao u oktobru 1959, povodom kontroverzi o dodeljivanju Nobela italijanskom pesniku Salvatoreu Kvizimodu, o kojima je čitao u *Le Mondu*. Pomno je pratio ceremoniju uručenja nagrade u decembru te godine i o tome sačinio belešku, u kojoj naglašava da onaj koji se zahvaljuje u ime svih dobitnika biva pozivan na večeru kod norveškog kralja i navodi tačan novčani iznos nagrade.¹⁶⁵

Kada se pročita ova beleška, teško je oteti se utisku da je Živanović zamišljao sebe u ulozi budućeg nobelovca i da je počinjao da se za nju priprema. Iste večeri je koncipirao svoju kandidaturu, koja se zasniva na njegovim naučnim „otkrićima”. Konačan tekst pisma (na francuskom) s priložima je dovršio i poslao švedskoj Kraljevskoj akademiji 16. aprila 1960. u tri odvojene pošiljke, „sve avionom na povr. recepis”, a recepise je uredno „gumarabikom zalepio” na kopiju.

U pismu nabraja svoja glavna „naučno-filozofska otkrića” (*découvertes*): otkriće bipartitne i sintetičke filozofije i otkriće krivičnopravne triparticije, kao i primenu triparticije u vanpravnim naukama, što omogućuje proces „filozofizovanja nauka” (*la philosophication des sciences*). Pismu je priložio tekst na 29 gusto kucanih stranica pod naslovom „Naučna i filozofska autobiografija prof. Tome Živanovića”, u kome opisuje svoje školovanje (uključujući četvorogodišnju osnovnu školu u Paraćinu, završenu s odličnim uspehom), akademsku karijeru, naučnu aktivnost i objavljene radove. Najzad, priložio je i šest svojih knjiga (četiri na francuskom i dve na srpskom).

Kada je, u oktobru, objavljeno da je nagradu dobio Sen Džon Pers, Živanović je sopstveni neizbor pripisao formalnim razlozima, tj. neblagovremenosti kandidature, poslate tek u aprilu (prema propozicijama,

164 Građa o ovoj kandidaturi nalazi se u ZMP, u fascikli obeleženoj brojem 12. Svi citati u ovom odeljku su iz te građe.

165 „Nobel Prize 10 дец. 1959 давање у присуству краља Олав, престол. и принцезе Астрид – Осло. Mr Gunner John, chairman of the Norwegian Nobel Committee – [...] предаје Noel-Bak[eru, dobitniku nagrade за мир], држи ½ ч. говор [...] и он му одговара (adress of thanks). John га beckoned to the rostrum у сали Универзитета (у прис. краља) и даје му gold medal and the illuminated diploma, which go with the £ 15.300 award. Први пут преношено преко телевизије. N[oel-] B[aker] примио награду у the Hall of Oslo Univ. био на вечери код краља (да ли и други?).”

rok je 31. januar). U tom smislu je odmah pisao Nobelovom komitetu s pitanjem da li će njegova kandidatura automatski važiti za 1961. Tu je uzeo u obzir i jednu drugu formalnu prepreku, koje je očigledno od početka bio svestan. Naime, prema propozicijama za Nobela se ne uzimaju u obzir autokandidature. Međutim, Živanović je smatrao da u njegovom slučaju treba učiniti izuzetak, jer se u komunističkoj zemlji, kakva je Jugoslavija, niko ne bi usudio da njega, kao politički nepodobnog, predloži za nagradu.

Iako iz Norveške nikada nije dobio nikakav odgovor, Živanović je blagovremeno podneo svoju kandidaturu i za 1961. godinu. U propratnom pismu je još naglasio: „ako je apsolutan uslov da kandidata mora predložiti neko drugi, trebalo bi učiniti izuzetak u sadašnje vreme, u interesu ravnopravnosti unutar naučnog i književnog sveta”, a „ako Akademija ne želi da napravi izuzetak, molim da me obavesti”. Pošto nagradu za 1961. godinu nije dobio on (nego Ivo Andrić), Živanović je koncipirao jedno oštro pismo Nobelovom komitetu (ne znamo da li ga je i poslao), optužujući ga da je odluku doneo iz političkih razloga i zahtevajući da mu vrati onih njegovih šest knjiga ili da mu, u protivnom, pošalje ček na ime naknade poštanskih troškova.

BOLEST I SMRT

Živanović je bio čovek snažne konstitucije i dobrog zdravlja, a počeo je da poboljeva tek kad je napunio osamdesetu godinu života. Tokom boravka u Parizu 1965, „8 dana bio sam bolestan od gripa, od čega 5 dana u bolnici”, a 1968. „sломio sam kost i bio u bolnici”.¹⁶⁶ Posle ovog preloma noge nije se nikada u potpunosti oporavio, nije izlazio iz kuće i umro je 31. marta 1971. godine. Sahranjen je na beogradskom Novom groblju, pored Milke i Milkine tetke Hjote, u grobnici koju je podigao Hjotin muž Petar Radosavljević.¹⁶⁷

Telegrame saučešća porodici uputili su, pored ostalih: Živan Berisavljević, republički sekretar za obrazovanje i nauku, rektor BU Dragiša Ivanović, katedra za krivično pravo Pravnog fakulteta u Nišu, dekan Ekonomskog fakulteta u Nišu Danilo Ž. Marković i političar Miloš Minić. Živanovićev matični fakultet nije izjavio saučešće niti je organizovao komemorativni skup. Prva komemoracija je održana krajem 1971. u Akademiji nauka, koja je 1973. izdala i *Spomenicu* Živanoviću. Nekrolozi su objavlj-

166 Živanovićev izveštaj IO Predsedništva SANU od 10.02.1965. i pismo od 02.10.1968 – ZMP.

167 Parcela 9, grobno mesto 14.

ni u *Analima Pravnog fakulteta u Beogradu* i *Glasniku Advokatske komore Vojvodine*,¹⁶⁸ ali i u *Međunarodnoj reviji za krivično pravo*.¹⁶⁹

Posthumne počasti Živanoviću, naročito od 1984. godine (kao stogodišnjice rođenja) bile su brojne: održano je nekoliko svečanih skupova; glavna ulica u Paraćinu nosi njegovo ime, u centru grada stoji njegova bista a u zgradi Osnovnog suda postoji njegova spomen soba; jedan amfiteatar na beogradskom Pravnom fakultetu je nazvan po njemu; prevedeni su i preštampani pojedini njegovi predratni tekstovi.¹⁷⁰

ZAKLJUČAK

Usmena tradicija, u onom delu u kome je kritična prema ličnosti Tome Živanovića, samo delimično je potvrđena ovim našim istraživanjem. Najteža optužba iznošena protiv njega, ona za kolaboraciju tokom Drugog svetskog rata, je – pokazalo se – bez ikakvog osnova; naprotiv, on je pod okupacijom bio sumnjičen, hapšen i prevremeno penzionisan. Slično stoji i s optužbom da nije uzimao asistente zato što je krivičnopravnu katedru na Pravnom fakultetu, koju je držao decenijama, čuvao za sina Mihajla, studenta prava. Nije tačna ni ona sitna i sitničava intriga po kojoj je Živanović napisao Mihajlovu doktorsku disertaciju. Najzad, netačna je i, inače vrlo ozbiljna, optužba da se Živanović pod okupacijom uselio u stan svog kolege Mihaila Konstantinovića, koji se nalazio u emigraciji.

S druge strane, Živanović jeste bio čovek „težak” i neprijatan, pa zato i nevoljen, izuzev u krugu porodice. Spremno je (a nepotrebno) ulazio u sukobe s kolegama, pokazujući pritom veliku aroganciju i agresivnost. Bio je gramziv – rado je uzimao, a nerado davao. Za novac je bio spreman da učini i ono što ljudi s istančanim osećajem za moral ne bi. Nije povlačio jasnu razliku između sopstvenog i tuđeg, bar kada se radilo o institucionalnim budžetima kojima je raspolagao. Bio je kadar da, koristeći svoj položaj dekana, izuzme fakultetske knjige iz biblioteke i decenijama ih drži u svom institutu, čineći ih nedostupnim drugim nastavnicima i studentima. Izgleda da nije imao bliskih prijatelja, a za saradnike je birao ljude koji mu nisu bili ravni u akademskom i/ili socijalnom pogledu i koji su, na ovaj ili onaj način, zavisili od njega. Nije pokazivao nimalo interesovanja za studente kojima je predavao niti je bio spreman da nesebično pomogne mlađim kolegama – očigledno nije bio rukovođen željom da iza sebe ostavi boljeg od sebe.

168 Up. Pajić, I., 2012.

169 *Revue internationale de droit pénal*, 1971, str. 354.

170 O posthumnim počastima podrobnije u: Pajić, I., 2012 i Zdravković, M., 2015.

U tim Živanovićevim osobinama treba tražiti izvore negativne usmene tradicije, jer ona ukazuje upravo na njih. Njima se može dodati i odsustvo smisla za humor koje, naravno, nije nikakav moralni prestup, ali – vrlo često – odaje čoveka nesposobnog za autorefleksiju, koji zato o sebi, često a neopravdano, misli mnogo bolje nego o drugima. Jer, kako na jednom mestu kaže Vojin Dimitrijević: „Humor i ironija su znak pameti i skromnosti onoga koji iznosi neku tvrdnju. On time pokazuje da je uveren da se služi najboljim argumentima, ali da njih odvaja od sebe, jer ne misli da je nepogrešiv i da nema bar neku sitnu manu. Ako je takav, sagovornici ga primaju kao ljudsko biće, sa simpatijama ili razumevanjem koji odatle proističu. U suprotnom, njegova uobraženost postepeno se pretvara u ograničenost, a njegove patetične tvrdnje sve su neumesnije.”¹⁷¹

Po svemu sudeći, tačan je onaj utisak koji je o Živanoviću stekao njegov student Radomir Lukić: Živanović je „imao osećaj niže vrednosti”, a uz to (i zato) je neumereno žudio za priznanjima. To nije čudno, jer je on bio opterećen dvema ličnim okolnostima koje, bar laicima, služe kao standardno „objašnjenje” za kompleks inferiornosti: socijalnim poreklom i govornom manom. Kao sin provincijskog abadžije, Živanović bi se i inače teško uklopio u beogradsko društvo, a učešće u jednoj aferi (povodom kobile Olivere) ga je već na početku karijere dovelo u direktan sukob s prestoničkom elitom i izvrglo podsmehu.

Posle Prvog svetskog rata, Živanovićev socijalni status je porastao i stabilizovao se, čemu su doprineli, s jedne strane, njegova akademska reputacija u inostranstvu i, s druge, njegov brak s Milkom Ilić, koja je pripadala uglednom beogradskom društvu. To ga, međutim, nije učinilo prijaznijim čovekom. Mnogi ljudi s osećanjem manje vrednosti pribegavaju aroganciji i agresiji da se suprotstave onome što doživljavaju kao potcenjivanje ili nevažavanje – u tom pogledu, Živanović nije bio nikakav izuzetak. Koliko god ordena i svakovrsnih priznanja da je dobijao, nije prestajao da žudi za novima, što ga je na kraju navelo da sam sebe predloži za Nobelovu nagradu.

U naučnom pogledu, Živanović je bezmalo čitav svoj opus izgradio na temeljima ona dva kursa koja je održao u Parizu 1917–1919. U prvom je konačno uobličio svoje ideje o tripartitnoj podeli osnovnih pojmova krivičnog prava, a u drugom razvio svoju filozofiju prava. Narednih pedeset godina je posvetio dogmatskoj razradi i dogradnji tih dvaju sistema, ali bez ikakvog daljeg kreativnog doprinosa. Pri tom, Živanović kao da nije uviđao da su klasifikacije krivično- i filozofsko-pravnih pojmova ipak samo heuristička sredstva, koja služe daljem promišljanju i razumevanju prava i društva. Naprotiv, postajao je sve uvereniji da su triparticija i sin-

171 Dimitrijević, V., 2006, *Silaženje s uma*, Beograd, Fabrika knjiga, str. 278.

tetička filozofija prava apsolutne „naučne istine”, i to istine koju je upravo on „otkrio” (a ne „izumeo”). On govori o sopstvenim „naučnim otkrićima” kao da su krivičnopravna triparticija i bipartitna filozofija postojale i skrivale se u nekom objektivnom svetu, nepoznate čovečanstvu, sve dok ih on nije „pronašao” i izneo na svetlo dana: „otkrio” ih je otprilike onako kako bi neko drugi otkrio Ameriku ili elektron.

Živanović je otišao još dalje, pa je u nekom trenutku poverovao da kalup triparticije može (a i treba ili, čak, mora!) da se nametne skoro svim naukama, društvu pa i prirodi, kako živoj tako i neživoj. Recimo, triparticija treba da se koristi i u „državnoj administraciji, sudstvu i praktičnoj politici”, i to tako što će državni organi procenjivati sve akte „ne samo po njihovoj sadržini već i s obzirom na bio-psihičku i moralnu ličnost podnosioca i sastavljača, uopšte i *in concreto*, u *genetičkoj* vezi s njima”.¹⁷²

Danas u javnosti preovlađuje uverenje da je Živanović bio žrtva komunističkog režima i da su mu, kao takvom, za života uskraćivana priznanja kakva je zasluživao. Upravo tom uverenju možda treba pripisati i obimne posthumne počasti ukazivane Živanoviću uoči sloma realnog socijalizma i kasnije. Tačno je da ga je komunistička vlast odmah penzionisala i time ga uklonila iz nastave. Tačno je i da je porodica Živanović, kao i tolike druge buržoaske porodice, nacionalizacijom ostala bez jednog dela svoje imovine.

Ipak, reč „žrtva” u njegovom slučaju može biti prejaka. Naime, Živanoviću ni na koji način nije ograničavana sloboda naučnog rada i on je za taj rad imao sve potrebne uslove u okviru Akademije nauka. Nisu mu ograničavani ni kontakti s međunarodnom naučnom zajednicom, u kojoj je bio tako aktivan u periodu između dva svetska rata; naprotiv, često je putovao u inostranstvo na naučne skupove i studentske boravke. (Što se tiče gubitka profesorskog zvanja, Živanović nikada nije posebno uživao u radu sa studentima niti je u njemu imao uspeha, zbog čega se i govorilo o njegovoj „nastavničkoj nedovoljnosti”.)

Ako nije dobijao neka naročita priznanja u socijalističkoj Jugoslaviji, Živanović ih u to vreme nije dobijao ni u međunarodnim krugovima. Razloge treba tražiti u prevaziđenosti njegovih teorijskih doprinosa, nastalih još pre Prvog svetskog rata, i njihovoj maloj relevantnosti za pravne i društvene discipline u svetu iz temelja izmenjenom drugim ratom. Zbog toga on nije uspevao da u inostranstvu objavi svoja, kako je smatrao, najvažnija dela, objavljena u Jugoslaviji od 1951. do 1967. godine.

Toma Živanović je između dva svetska rata nesumnjivo spadao u krug od dvadesetak najuglednijih i najuticajnijih krivičara u svetu, što nije

172 Živanović, T., 1966, str. 261.

malo dostignuće. Ta okolnost, kao i njegov krupan doprinos srpskoj i jugoslovenskoj pravnoj teoriji, dovoljni su da opravdaju čuvanje uspomene na njega, kao i na druge istaknute pravnike iz prošlosti, makar samo iz pedagoških razloga. Govoreći na proslavi 120-godišnjice Živanovićevog rođenja, profesor filozofije prava Danilo Basta pohvalio je to što se u „varošima i manjim mestima” neguje živa uspomena na „velikane naše pravne misli” koji su u njima rođeni, pa im se „iz poštovanja i zahvalnosti” dižu spomenici i po njima nazivaju škole i ulice, navodeći primere takve prakse (Stubline – Živojin Perić; Novi Sad – Slobodan Jovanović; Vranje – Đorđe Tasić).¹⁷³

Teško bi bilo osporiti umesnost ovog Bastinog zapažanja. S druge strane, dobro je čuvati se preterivanja, a preterivanja u veličanju Živanovićevog svetskog značaja ima na pretek. Mnogi srpski pravници veruju da moderno krivično pravo i zakonodavstvo duguju svoj sadašnji izgled prvenstveno Tomi Živanoviću i njegovoj triparticiji i da Živanović nije bio tek jedan od najznačajnijih krivičara svoga doba nego da je bio najznačajniji, daleko iznad svih drugih. Takvi veruju i da Živanović, pošto je ponikao „u ovoj sredini”, svojim opusom doprinosi ugledu srpske pravne nauke i podiže njen značaj, otprilike onako kako mnogi veruju da je „ova sredina” zadužila svet podarivši mu Nikolu Teslu i Novaka Đokovića. Ali, niti se profesori prava mogu porediti sa pronalazačima i teniserima, niti se Živanović u svojoj oblasti može porediti s Teslom i Đokovićem u njihovima.

LITERATURA

1. Alberti, A. C., 1974, *Il teatro nel fascismo*, Rim, Bulzoni.
2. Bartoš, M., 1936, D-r Ilija Jelić (nekrolog), *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 6.
3. Basta, D., 2005, Paraćinsko slovo o Tomi Živanoviću, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 1.
4. Begović, S., 1988, Profesori i akademici u logoru na Banjici, u: *Univerzitet u Beogradu: Zbornik radova*, Beograd, Univerzitet u Beogradu i Savremena administracija.
5. Bibliografija štampanih radova akademika Tome Živanovića, 1973, u: Nedeljko-vić, D. (ur.), 1973.
6. Bondžić, D., 2004, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, Beograd, Institut za savremenu istoriju.
7. Bondžić, D., 2005, „Nova vlast”, obnova i početak rada beogradskog univerziteta, *Godišnjak grada Beograda*.

¹⁷³ Basta, D., 2005, Paraćinsko slovo o Tomi Živanoviću, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 1, str. 182.

8. *Bulletin de la société de législation comparée*, 1929.
9. C[arbonnier], J., 1970, Thomas Givanovitch, „Système de la philosophie juridique synthétique”, *L'Année sociologique*.
10. Cvetković, S., 2006, Ko su 104 (105) streljanih? Prilog istraživanju „divljih čišćenja” u Beogradu 1944, *Istorija 20. veka*, 1.
11. Dimitrijević, V., 2006, *Silaženje s uma*, Beograd, Fabrika knjiga.
12. Džomić, V., 2003, *Stradanje Srbske Crkve od komunista*, 1–3, Cetinje, Svetigora.
13. *Filozofija u Srbiji: sedamdeset godina od osnivanja Srpskog filozofskog društva*, (<http://www.srpskofilozofskodrustvo.org.rs/index.php?page=istorijat>, 07.03.2016).
14. Givanovitch, T., 1908, *Du principe de causalité efficiente en droit pénal*, Paris, Rousseau.
15. Givanovitch, T., 1909, De l'élément subjectif ('moral') dans la notion du délit, *Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht*.
16. Givanovitch, T., 1970, *Système de la philosophie juridique synthétique*, Paris, Librairie generale de droit et de jurisprudence.
17. Hall, J., 1941, Prolegomena to a Science of Criminal Law, *University of Pennsylvania Law Review*, 5.
18. Janković, I., 2015, Kriminalistički institut Pravnog fakulteta u Beogradu, 1927–1945, *Pravni zapisi*, 2.
19. Jarić, S., 1995, *Metafizika Tome Živanovića*, Paraćin, Skupština opštine Paraćin.
20. Jelić, I., 1926, *Krvna osveta i umir u Crnoj Gori i severnoj Arbaniji*, Beograd, Geca Kon.
21. Jelić, I., 1929, „Vasojevički zakon od dvanaest točaka” s komentarom Ilije Jelića, Beograd: Srpska kraljevska akademija.
22. Jelić, I., 1931, *Tragovi gostinske oblube kod našeg naroda*, Beograd, Geca Kon.
23. Jelić, I., 1934, *Zaštita otpuštenih osuđenika i maloletnika kao socijalna potreba i način njena izvođenja*, Beograd, Društvo za zaštitu oslobođenih osuđenika i maloletnika.
24. Jelić, I., 2009, „Vasojevički zakon od dvanaest točaka” s komentarom Ilije Jelića (reprint), Beograd, Ethos.
25. Kandić, Lj. i Danilović, J., 1997, *Istorija Pravnog fakulteta (1808–1905)*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
26. Kandić, Lj., 2002, *Istorija Pravnog fakulteta u Beogradu, 1905–1941*, knjiga II, tom 1, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
27. Kandić, Lj., 2006, *Istorija Pravnog fakulteta u Beogradu, 1941–1945*, knjiga III, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
28. *Kenny's outlines of criminal law*, 1964, Cambridge, Cambridge University Press.
29. Kulundžić, Z., 1940, Izložba gospođe Milke Živanović, *Beogradske opštinske novine*, 1.
30. Lazarević, Lj., 1987, Toma Živanović – život i delo, *Pravni život*, 2.
31. *Legende Beogradskog univerziteta. Radomir D. Lukić 1914–1999. Katalog izložbe*, 2007, Beograd, Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković”.
32. Leković, A., 1933, Italijani iskorišćuju i međunarodne naučne kongrese za fašističku propagandu, *Pravda*, 20. april.

33. Lewis, M.A., 2008, *International legal movements against war crimes, terrorism, and genocide, 1919–1948*, doktorska disertacija, University of California Los Angeles.
34. Lozo, S., 1976, Od dvoglavog orla do kukastog krsta: Ruska beloemigracija u Jugoslaviji (feljton), *Politika ekspres*, 19. januar – 20. februar.
35. Lukić, R., 1965, Toma Živanović kao pravni filozof, *Filozofija*, 2.
36. Majdanac, B., 1988, Univerzitetsko veće 1921–1941. godine, u: *Univerzitet u Beogradu: Zbornik radova*, Beograd, Univerzitet u Beogradu i Savremena administracija.
37. Miljković Matić, J., 2007, *Krivična etnologija: Epizoda iz istorije srpske nauke*, Beograd, Institut za političke studije.
38. Miljković, M., 1905, Kratak pogled na istorijski razvitak krivičnoga prava u nas za poslednjih 100 godina, *Branich*.
39. Nedeljković, D. (ur.), 1973a, *Spomenica posvećena preminulom akademiku Tomi Živanoviću*, Beograd, SANU.
40. Nedeljković, D., 1973b, Pravni penalist, etičar i filozof Toma Živanović, u: Nedeljković, D., 1973a.
41. Nedeljković, D., 1973c, Stvaralački racionalist i humanist Toma Živanović, u: Nedeljković, D., 1973a.
42. Pajić, I., 2012, Naučnik Toma Živanović u srpskoj bibliografiji do 1944., u: *Susreti bibliografa u spomen na dr Georgija Mihailovića: zbornik radova sa naučnog sastanka održanog 12. novembra 2010. godine*, Indija, Narodna biblioteka „Dr Đorđe Natošević”.
43. Petković, Đ., 2008, Dve paraćinske peticije: pomilovanje za Pelagića (1898) i povratak gimnazije (1935), *Rasinski anali* (Kruševac).
44. Petrović, B., 1935, Faktori kriminaliteta, *Branich*, 5.
45. Petrović, B., 1936, *Problem akcesorne prirode saučešća u nauci krivičnog prava s obzirom na bipartitni i tripartitni sistem u ovoj*, Beograd, Štamparija Sv. Đorđe.
46. Petrović, B., 1938, Rad prof. D-r T. Živanovića na Nauci Krivičnog prava i ostalim naučnim disciplinama: povodom tridesetogodišnjice naučnog rada, *Pravosuđe*, 6–7.
47. Petrović, R., 1930, „Vasojevički zakon od dvanaest točaka” g. Ilije Jelića, Beograd, Narodna štamparija.
48. Petrović-Radojičić, R., 1931, Značenje „kamena o vratu” po ispitivanjima g. Ilije Jelića: Kritika jedne „istorijsko-pravne studije”, Zagreb, Zadržna štamparija.
49. Procès-verbal de la réunion de l’AIDP siège du Tribunal Militaire International (Nuremberg) 18 mai 1946, 2002, *Revue internationale de droit pénal*, 1.
50. Radzinowicz, L., 1998, *Adventures in Criminology*, London, Routledge.
51. *Revue internationale de droit pénal*, 1925, 1.
52. Ristić, R., 2009, Akademik Toma Živanović, *Paraćinac*, 11.
53. Simonović, S., 1994, Beleške o Lazaru Markovicu, u: *Naučno nasleđe Pravnog fakulteta u Beogradu 1841–1941: Referati sa simpozijuma održanog 9. i 10. aprila 1992*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
54. Stojanović, Z., 2011, Grgur Milovanović – profesor krivičnog prava i krivičnog postupka, *Crimen*, 1.
55. Taylor, S. (ur.), 1935, *Who’s who in Central and East-Europe, 1933/34*, Zurich, Central European Times Publishing Company.

56. Tešić, Lj., 2003, Crveni uragan nad Beogradom 1944–1945 (feljton), *Glas javnosti*, 18. decembar.
57. Vasiljević, T., 1973, Ogroman doprinos Tome Živanovića nauci, u: Nedeljković, D. (ur.), 1973, *Spomenica posvećena preminulom akademiku Tomi Živanoviću*, Beograd, SANU.
58. Vračar, S., 1982, Ocena tri glavne filozofskopravne knjige Tome Živanovića, *Zbornik za teoriju prava*, sv. 2, Beograd, SANU.
59. Williams, G., 1961, *Criminal Law: The General Part*, London, Steven & Sons.
60. Zdravković, M., 2015, Toma Živanović, *Iustitia: časopis Udruženja sudijskih i tužilačkih pomoćnika Srbije*, jun.
61. Živanović, O., 2003, Pomilovanje za profesora Živanovića, *Politika*, 8. april.
62. Živanović, T., 1906, Izvršenje smrtne kazne po Dušanovom Zakoniku i u obnovljenoj srpskoj državi pre i posle izdanja Kaznenog zakonika (1860), *Branich*, 5–6.
63. Živanović, T., 1912, *Mišljenje Dr Tome Živanovića, docenta krivičnog prava na univerzitetu, po optužbi g.g. Stevana i Đorđa Boškovića, bankara iz Beograda, za pokušaj prevare, saučešće u izdanju lažne isprave i upotrebu lažno izdane isprave*, Beograd, Štamparija Milivoja Bodanskog.
64. Živanović, T., 1933, Ispravka na članak „Italijani iskorišćuju i međunarodne naučne kongrese za fašističku propagandu”, *Pravda*, 21. april.
65. Živanović, T., 1937, *Osnovi krivičnog prava Kraljevine Jugoslavije*, II, Beograd, izdanje autora.
66. Živanović, T., 1939–1940, [Izveštaji] Srpskoj kraljevskoj akademiji, *Godišnjak Srpske kraljevske akademije*.
67. Živanović, T., 1966, *Sistem rasprava o sistemu krivičnog prava i primeni u drugim pravnim i vanpravnim naukama*, Beograd, SANU.
68. Živanović, T., 1967, *Zakonski izvori krivičnog prava Srbije i istorijski razvoj njegov i njenog krivičnog pravosuđa od 1804. do 1865*, Beograd, SANU.

TOWARDS A BIOGRAPHY OF TOMA ŽIVANOVIĆ

Ivan Janković

SUMMARY

Toma Živanović (Thomas Givanovitch, 1884–1971) taught criminal law at Belgrade University (1909–1945). He obtained his LL.D. from the Sorbonne (1908) and did postdoctoral work in the Berlin Criminalistics Institute under Franz von Liszt (1908/9). In 1916–1918 he taught two courses at the Sorbonne, in which he developed two theoretical insights which were well received in the academia of the time. The first concerned a tripartite division of the fundamental notions in criminal law and the second a „synthetic” philosophy of law.

The paper contributes new data on Živanović’s personality, life and work. Although recognized in Serbia as a leading international scholar

and a victim of Communism, Živanović is also the subject of an oral tradition, initially developed by his colleagues and students, which remembers him as a selfish, stingy and rancorous individual, willing to do for money things that people with a more developed moral sense would not, and unwilling to help his students. The paper critically assesses this tradition and finds it to be true in some, but invented in other parts. Born to a family of an uneducated provincial artisan and burdened by a speech impediment, Živanović suffered from an inferiority complex, which thwarted his social integration. Eventually he entered the high society of the then Yugoslavia, partly because his marriage to an influential socialite. He was a noted member of the leading international associations in criminal law and philosophy and, together with Vespasiano Pella, Raphael Lemkin and several others, belonged to a „select group” of European lawyers who dealt with issues of international criminal law and terrorism.

After the Communist takeover in 1945, much of Živanović’s family property was nationalized and he was forced to retire from the University. He did remain a member of the Serbian Academy of Sciences, through which he continued his research and writing, often travelling abroad to work in libraries and participate in international congresses. He published his three-volume *Synthetic Philosophy of Law in Yugoslavia*, but foreign publishers had lost interest in his work. In the last two decades of his life, Živanović became obsessed by what he perceived as the seminal importance of his earlier contributions. He regarded tripartition as a universally applicable „discovery” (rather than an insight or a theoretical construct), to be used in all legal and many „extra-legal” sciences (such as zoology and pedagogy). He believed that nearly all modern criminal codes were based on his tripartite theory and suspected a conspiracy of legal scholars to minimize or deny his authorship. Živanović’s obsession gradually made him lose contact with reality. Twice, in 1960 and 1961, he nominated himself for the Nobel Prize in literature (it not being awarded for legal scholarship). Although Živanović was indeed an internationally recognized and prominent legal scholar before the Second World War, assessment of his significance prevailing in the Serbian literature is overstated, closer to his own delusional self-image than to reality.

Key words: Toma Živanović, criminal law, criminology, synthetic philosophy of law, tripartition, international congresses, International Association of Penal Law (AIDP), Nobel Prize

Dostavljeno Redakciji: 11. aprila 2016. god.

Prihvaćeno za objavljivanje: 24. juna 2016. god.